

TREND CURVE

EEN VERZICHT
VAN 21 TRENDS
VOOR DE
GEMEENTERAADS-
VERKIEZINGEN
2018
IN OVERIJSSSEL

COLOFON

TEKST

Hans Peter Benschop (Trendbureau Overijssel) en Freija van Duijne (Future Motions) m.m.v. Dennis Nijzing (Saxion) en Brigitte Tonk (Provincie Overijssel).

Met dank aan Martine Bastiaansen (Gemeente Deventer), Judith Compagner (Trendbureau Overijssel), Saskia Engbers (Gemeente Zwolle) en Ton van Snellenberg (Gemeente Enschede) voor commentaar op eerdere versies van de Trendcurve. Uiteraard blijft het Trendbureau Overijssel verantwoordelijk voor alle onvolkomenheden in de tekst.

VORMGEVING

FABRIEKFANATIEK

Zwolle, juni 2017.

Het Trendbureau Overijssel is een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt voor de (politieke) besluitvorming in Overijssel. Het Trendbureau is een initiatief van de provincie Overijssel

OVERIJSSELSE TRENDCURVE LOKALE VERKIEZINGEN

LOKALE ZAKEN

Gemeenteraadsverkiezingen gaan over lokale zaken. Veel van die lokale zaken worden echter bepaald door ontwikkelingen die van buiten op gemeenten afkomen. Dan is de vraag: hoe gaat u daarop reageren? Denkt u: 'we kijken wel wat 't wordt'? Of vindt u dat uw gemeente er baat bij heeft actief en alert te reageren, ook als ontwikkelingen nog maar pril zijn - en misschien onzeker?

De Trendcurve is gemaakt om die afweging te kunnen maken. We tonen de ontwikkelingen die de komende vier jaar de aandacht van het gemeentebestuur zullen vragen. Ook geven we aan wanneer ontwikkelingen langzamer gaan dan veel mensen denken. Dan hoeft u daar geen aandacht aan te schenken - of juist wel, wanneer u gehoopt had dat de betreffende ontwikkeling snel zou doorzetten.¹

¹ We presenteren hier de trends met behulp van de Trendcurve. Een andere interessante benadering vindt u in K. van Dijken e.a. (Platform 31), Stedelijke trends en opgaven voor 2018 e.v., Den Haag 2017. Zoals de titel aangeeft beperkt deze analyse zich tot steden. Veel van de genoemde trends zijn echter ook van toepassing op het landelijke gebied.

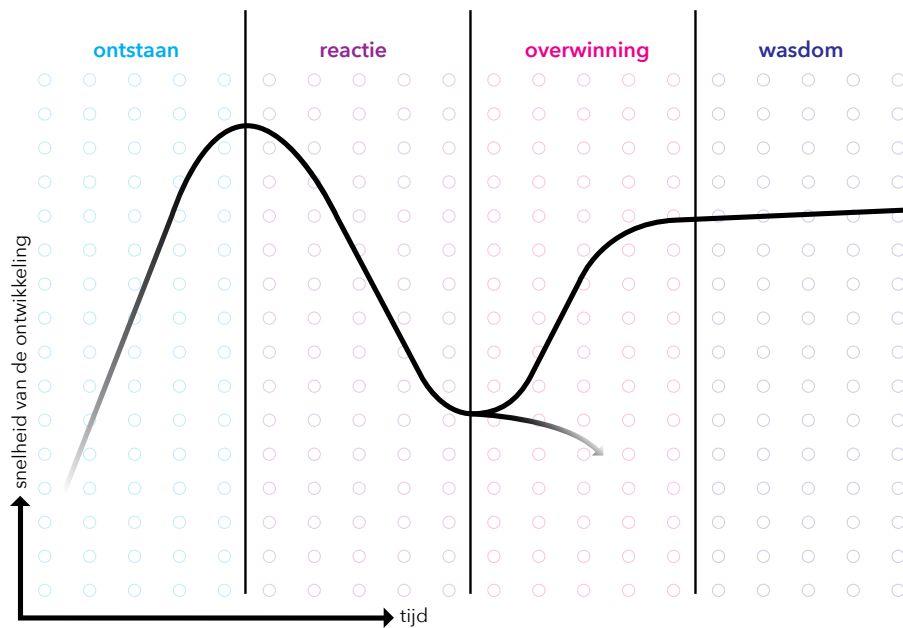

EEN GROEICURVE

Trends ontwikkelen zich vaak niet langs een rechte lijn. Ze groeien schoksgewijs. Ontwikkelingen waar de kranten nu vol van staan kunnen over een jaar vergeten zijn. Andere trends zie je nu nauwelijks en veranderen de hele wereld in korte tijd. Hoe komt dat?

Een ontwikkeling voltrekt zich niet in het luchtledige. Er is altijd een bestaande situatie. Die heeft allerlei dimensies, zoals economische verdienmodellen, gewoontes van mensen, regelgeving, ruimtelijke eigenaardigheden enzovoorts. De werkelijkheid is als een kussen, dat de stoten van nieuwe trends opvangt. Het vergt tijd voordat een nieuwe ontwikkeling zich kan 'zetten' en impact heeft. Neem als voorbeeld de introductie van nieuwe technologie, bijvoorbeeld in de zorg. We kunnen mensen veel langer thuis laten wonen met behulp van nieuwe technieken. Maar mensen moeten de apparaten vertrouwen, verzekeringsmaatschappijen moeten ze vergoeden, glasvezelkabels moeten snel genoeg zijn en verplegend personeel moet er mee om kunnen en willen gaan. Voordat een technologische trend ook echt impact heeft op de werkelijkheid, zijn we daardoor heel wat jaren verder. Een nieuwe ontwikkeling ontstaat vaak in één domein, ontwikkelt zich snel, en krijgt dan te maken met weerstand vanuit de vele andere dimensies die de werkelijkheid kent – en die vaak nog geheel ingericht zijn op de oude toestand. Trends lijken wel wat op mensen: eerst is er snelle groei, daarna komt er een periode van reactie en weerstand. Zoals de puber en de wereld aan elkaar moeten wennen, zo wordt een trend geconfronteerd met weerstand. Die weerstand moet worden overwonnen, met andere woorden de trend moet zich zetten. Alleen dan bereikt hij het stadium van volwassenheid. En sommige trends blijken slechts hypes.²

² Een andere en enigszins vergelijkbare manier om over de ontwikkeling van trends te denken zien we in het transitiedenken, zoals bijvoorbeeld bij J. Rotmans, *Maatschappelijke innovatie, tussen droom en werkelijkheid* staat complexiteit, Rotterdam 2005. Dit gaat meer dan de Trendcurve over systeemveranderingen. Transitiedenken gaat uit van een S-curve. De S begint met een voorontwikkelingsfase waar onderhuids van alles verandert. Daarna is de take-off fase. Dan begint het veranderingsproces op gang te komen. Vervolgens worden veranderingen zichtbaar in de versnellingsfase. Daarna zien we de stabilisatiefase waarin een nieuw evenwicht wordt gevonden. Sommige van de trends in deze verkenning lenen zich ervoor om ook te bekijken vanuit de S-curve.

fase	ontwikkeling
ontstaan	De ontwikkeling ontstaat en voltrekt zich pijlsnel. Er is sprake van technische doorbraken. In de media verschijnen succesverhalen dan wel dreigende verhalen. Men lijkt zeer overtuigd van de grote invloed van deze ontwikkeling. Toch zijn er nog niet veel praktijkvoorbeelden te zien.
reactie	Er ontstaan tegenkrachten. De werkelijkheid blijkt weerbarstiger dan gedacht. Concurrerende technieken of verdienmodellen zijn krachtig. Men ervaart iets minder noodzaak om wat te doen met deze ontwikkeling.
overwinning	De ontwikkeling van de trend heeft doorgezet. Er zijn ondanks de weerstand toch allerlei praktijkvoorbeelden gekomen. Dit begint langzaam gangbaar te worden. Het nieuwe is er wat af.
wasdom	De ontwikkeling is volledig doorgebroken. Het is misschien nog wel relatief nieuw. Maar het is inmiddels de gewone manier van werken geworden.

HOE IS DE TRENDCURVE TOT STAND GEKOMEN?

De Trendcurve geeft aan in welke ontwikkelingsfase de trend zit. Hoe is de Trendcurve tot stand gekomen? Eerst is een grote hoeveelheid trends benoemd. Dit was een zeer uiteenlopende verzameling, variërend van open data tot aandacht voor voeding en lifestyle. Deze eerste selectie is voorgelegd aan een internetpanel dat bestond uit toekomstverkenner (leden van de

³ De Trendcurve lijkt wel wat op de zogenaamde 'Hypecycle van Gartner'. Die beperkt zich echter tot technologische trends. Bovendien staat in de hypecycle 'zichtbaarheid' op de y-as en is dat daarmee één van de twee kernkarakteristieken van die analyse. Bij de Trendcurve staat de snelheid van ontwikkeling op de y-as. De Trendcurve richt zich dus minder op de vraag of iets al of niet een hype is - hoewel een snelle ontwikkeling vaak wel extra 'buzz' met zich meebrengt.

Dutch Future Society) en Overijsselse ambtenaren van zowel provincie als gemeenten. Die hebben op basis van hun kennis en kunde de trends gescoord op waarschijnlijkheid en mogelijke impact. De Programmaraad van het Trendbureau Overijssel heeft op basis van de resultaten van deze enquête de uiteindelijke selectie gemaakt. Daarbij zijn de meest zekere en invloedrijke trends geselecteerd, maar ook een aantal meer onzekere trends die ook veel invloed kunnen gaan hebben. Vervolgens is gekeken naar de historische ontwikkeling van de trend, of welke toekomstpaden plausibel zijn. Dat is gebeurd op basis van literatuuronderzoek en bij twijfel zijn ook deskundigen geraadpleegd. Het resultaat is voorgelegd aan een kleine ambtelijke begeleidingsgroep en aan de Programmaraad.

De bovenstaande selectieprocedure betekent uiteraard dat er trends zijn weggevallen die wel belangrijk zijn in uw gemeente, bijvoorbeeld omdat zij niet overal in Overijssel spelen. Denk aan ondermijning. Die trend is niet in de Trendcurve opgenomen omdat het niet duidelijk is dat het een wijdverspreid fenomeen is. Tegelijk is het wel zaak om alert te zijn op deze trend en u bewust te zijn dat hij in uw gemeente kan spelen.

WAT IS EEN TREND ?

Een trend is een verandering die een bepaalde richting op beweegt.⁴ Dat kunnen grote maatschappelijke veranderingen zijn, zoals bijvoorbeeld vergrijzing, maar ook ontwikkelingen die zich in kleiner tijdsbestek, of in beperkte domeinen van de maatschappij, afspelen. We hebben in de Trendcurve beide type ontwikkelingen opgenomen. Het criterium was of zij mogelijk politiek relevant zijn in de komende vier jaar. Hierdoor kan het voorkomen dat de plaatsing op de Trendcurve soms verrassend is. Robotisering, bijvoorbeeld, is in sommige delen van de samenleving al volop aan de orde. Toch staat hij geplot als beginnende trend, omdat we verwachten dat deze ontwikkeling nog veel meer delen van de maatschappij gaat raken.

Trends bestaan in veel domeinen. Er zijn bijvoorbeeld demografische, economische,

sociale, ruimtelijke, technologische trends. Ook politiek en bestuur kennen trends. Wij hebben besloten ook die ontwikkelingen op te nemen, juist omdat deze politiek relevant zijn. Ze hebben vaak een net wat ander karakter dan de andere trends: u herkent ze aan woorden als (kleinere of grotere) 'aandacht voor...'.

Een trend manifesteert zich nooit overal evenveel op hetzelfde moment. Er zijn verschillen tussen gemeenten, bijvoorbeeld qua ligging of bevolkingssamenstelling. De Trendcurve geeft het algemene beeld voor Overijssel weer en het is zaak die te vertalen naar uw eigen situatie. Soms worden de verschillen binnen Overijssel in de toelichting apart weergegeven.

⁴ Deze definitie is gebaseerd op Dragt, E. How to research trends, move beyond trendwatching to kickstart innovation, Amsterdam 2017.

HOE DE TRENDCURVE TE GEBRUIKEN?

U kunt de Trendcurve lezen als een top eenentwintig aan trends voor de raadsperiode 2018-2022. Dit zijn de trends waar u rekening mee moet houden. De trends die in de laatste drie fases zitten komen, denken wij, hoe dan ook op uw pad. Zij hebben de eerste 'reality-check' gehad of ondergaan die nu. Het is onduidelijker of de ontwikkelingen in de fase 'ontstaan' de komende vier jaar op de gemeentelijke agenda zullen komen. Dat is mede afhankelijk van u. U kunt proberen trends te stimuleren of juist te remmen. Als u een ontwikkeling goed vindt, maar hij bevindt zich nog in zijn jeugd, vergt dat koestering en stimulansen. Als u een ontwikkeling kwalijk vindt, kunt u hem wellicht nog keren door de condities voor groei te verslechteren. Natuurlijk zijn er grenzen aan de mogelijkheid om op lokaal of regionaal niveau trends te beïnvloeden. Aan de andere kant: we moeten niet doen alsof de toekomst als een noodlot over ons heen komt. Zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid het uitdrukt: 'de toekomst is open, maar niet leeg'. Hij is niet leeg: de wereld is geen onbeschreven blad. Het bestaande begrenst datgene wat we kunnen realiseren. Maar tegelijk is de toekomst open: hij is niet gedetermineerd. Het maakt uit wat wij willen en doen.⁵

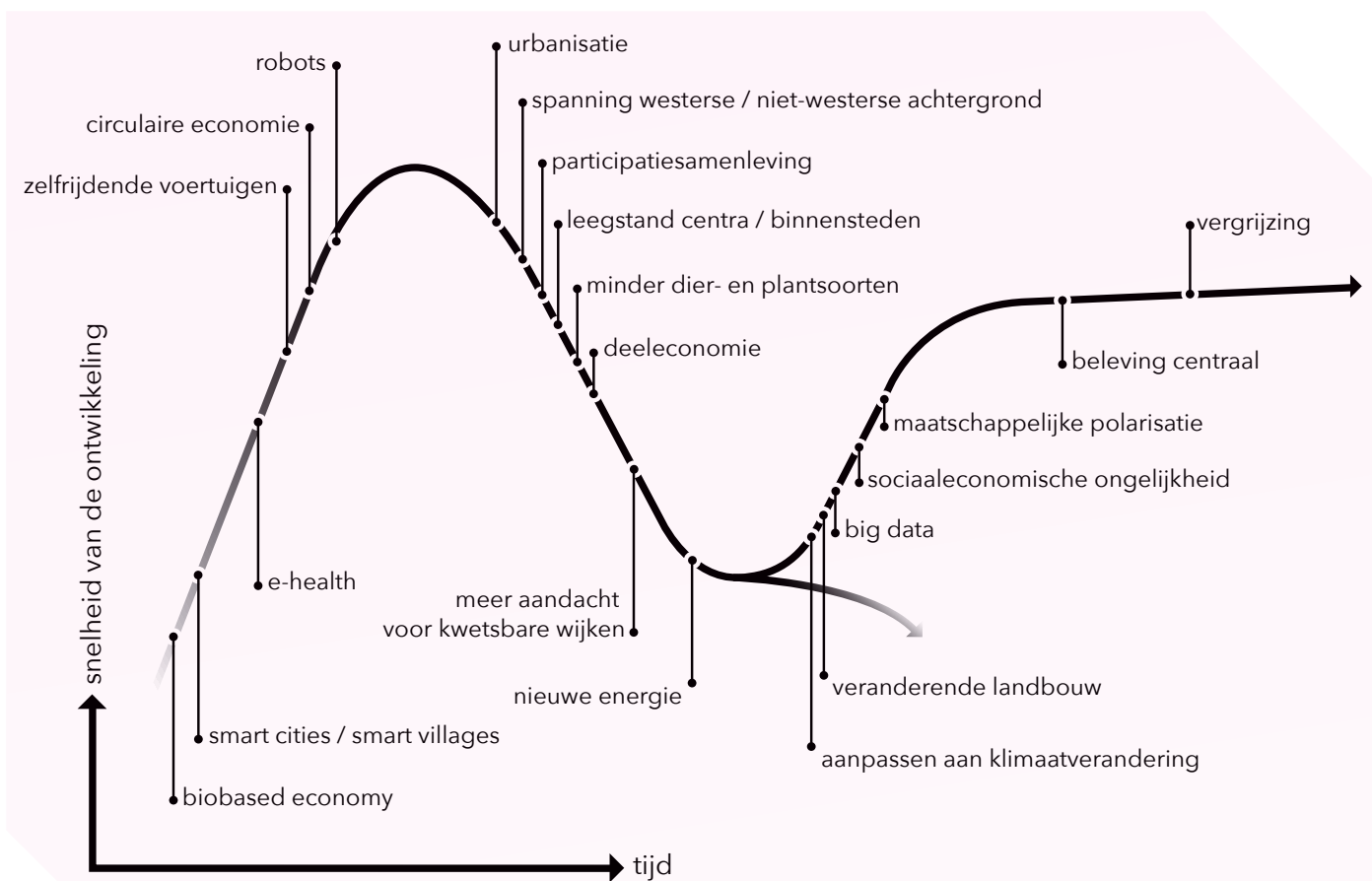
De plaatsing van de trends is het resultaat van een afweging van waarschijnlijkheden. Er valt dus zeker over te discussiëren en we nodigen u ook uitdrukkelijk uit dat te doen. In de toelichtingen zijn factoren benoemd die een trend kunnen versnellen of vertragen - waardoor de trend dus anders op de curve komt te staan. Het belangrijkste doel van de Trendcurve is niet om precies te voorspellen hoe de toekomst eruit ziet, maar om plausibel te maken waarom sommige ontwikkelingen van belang zijn de komende raadsperiode, en andere minder. Het doel is, ten tweede, om te laten zien dat ontwikkelingen soms versnellen, en zich soms juist langzamer ontplooiën (wanneer zij in de 'reactie-fase' zitten). Nieuwe fenomenen trekken altijd meer aandacht dan oude. Er zijn veel nieuwe trends die nadrukkelijk aanwezig zijn in media en bij congressen - maar dat is geen garantie dat zij de komende periode dominant zullen zijn.

⁵ WRR, Uit zicht, toekomstverkennen met beleid, Den Haag 2010.

DE EENENTWINTIG TRENDS IN BEELD GEBRACHT

In de onderstaande figuur zijn alle eenentwintig trends in de curve geplaatst. Hoe verder naar rechts de trend op de trendcurve staat, hoe relevanter hij de komende jaren zal zijn. Feitelijk zijn de trends die in het stadium van 'reactie' en 'overwinning' zitten het interessantst want die volgen een ander pad dan je op basis van het verleden verwacht. De trends in het stadium 'wasdom' daarentegen zijn veelal al onderwerp van beleid. De pijl naar beneden geeft aan dat het ook mogelijk is dat trends de periode van weerstand niet overleven. Zij zullen hypes blijken.

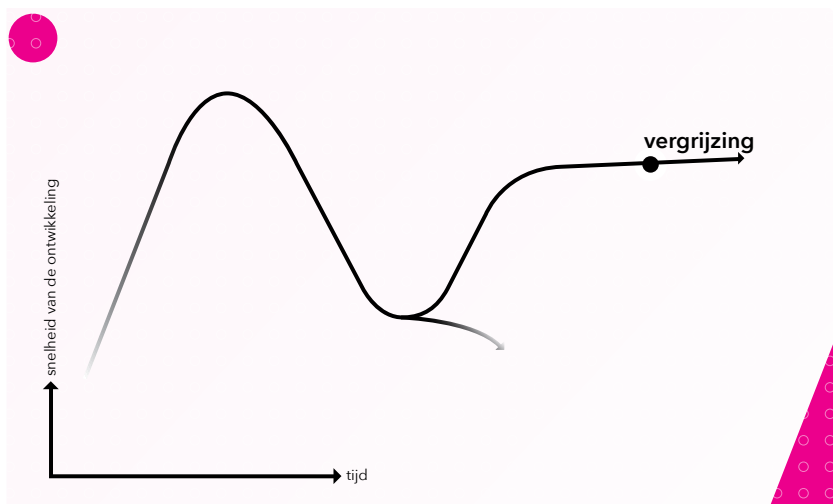

21 TRENDS

- 1 Vergrijzing
- 2 Beleving centraal
- 3 Maatschappelijke polarisatie
- 4 Meer sociaaleconomische ongelijkheid
- 5 De opkomst van Big Data
- 6 Veranderen landbouw
- 7 Aanpassen aan klimaatverandering
- 8 Nieuwe energie
- 9 Aandacht voor kwetsbare woonwijken en kernen
- 10 Deeleconomie
- 11 Minder dier- en plantensoorten
- 12 Leegstand centra/binnensteden
- 13 Participatiesamenleving
- 14 Spanningen tussen Nederlanders met westerse en niet-westerse migratieachtergrond
- 15 Urbanisatie
- 16 Robots
- 17 Circulaire economie
- 18 Zelfrijdende voertuigen
- 19 E-health voor langer thuis wonen
- 20 Smart cities, smart villages
- 21 Biobased economy

VERGRIJZING

1

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De vergrijzing is al volop aan de gang.

WAT IS HET?

Vergrijzing is volgens de Van Dale de stijging van de gemiddelde leeftijd. Zowel het aandeel mensen met een leeftijd van boven de 65 jaar neemt toe ten opzichte van de andere leeftijdsgroepen, als ook het absolute aantal 65-plussers en het aantal 75-plussers. Bovendien stijgt de gemiddelde levensverwachting: we worden ouder. Vergrijzing is één van de belangrijkste structurele trends in de demografie van Nederland. In 1950 was minder dan 8% van de bevolking 65 jaar of ouder. Vanaf 2011 is de vergrijzing versneld doordat de babyboomgeneratie, de relatief grote geboortecohorten van na 1945, de leeftijd van 65 bereikt. In 2012 was 7,1% van de bevolking 75 jaar of ouder, in 2040 zal dat aantal meer dan verdubbeld zijn.⁶

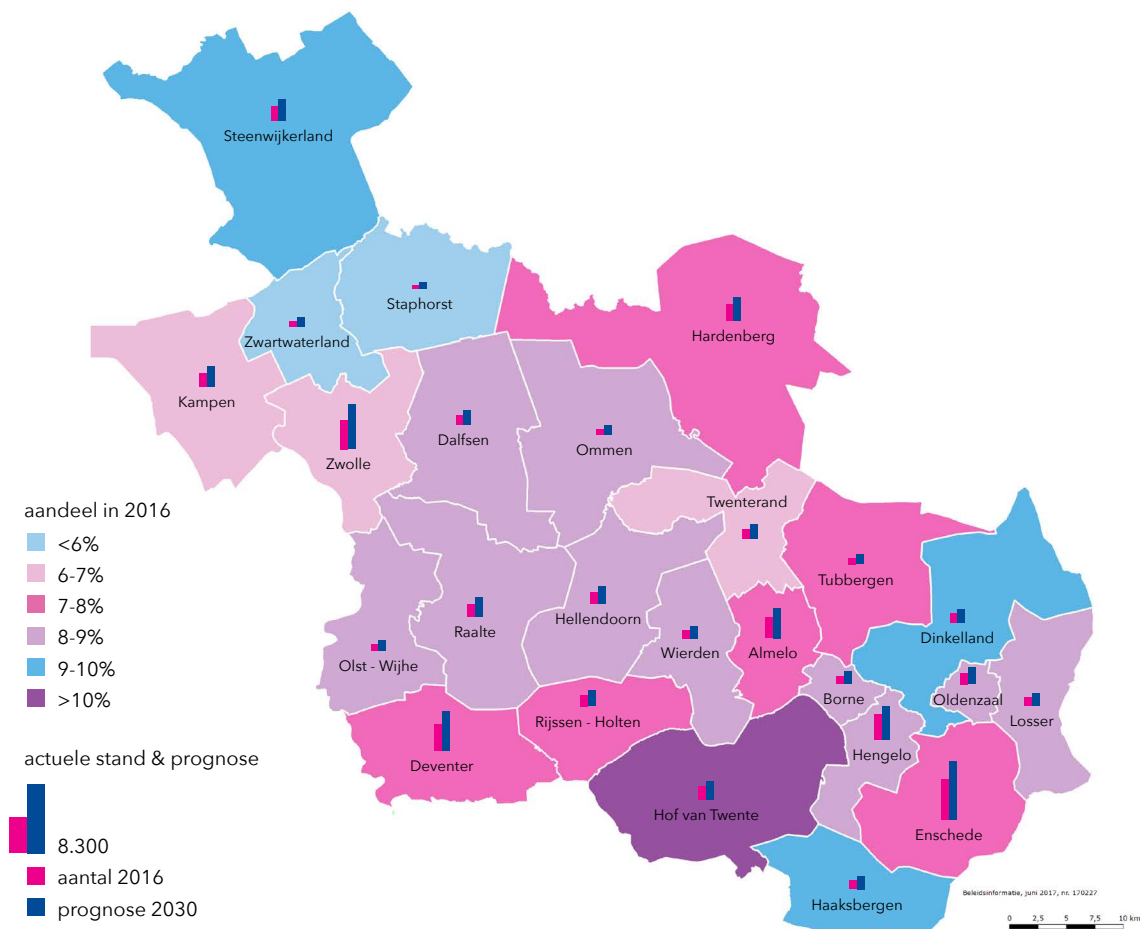
HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Het aandeel 65-plussers in Overijssel was op 1 januari 2016 even groot als in de rest van Nederland (18%). Binnen Overijssel zijn er wel verschillen. Twente heeft in vergelijking met de rest van Nederland relatief veel ouderen van 65 jaar en ouder (18.9%). Noord Overijssel zit op het landelijk gemiddelde (18%) en Zuidwest-Overijssel daar iets onder (16.8%). In het landelijke gebied is het

⁶ PBL, De Nederlandse bevolking in beeld, Den Haag 2014

aandeel 65-plussers sinds 1991 meer dan twee keer zoveel toegenomen als in het stedelijke gebied. Ook in gemeenten uit de 'bible belt' is het aandeel 65-plussers kleiner dan gemiddeld vanwege de relatief grote kinderaantallen.⁷

75-plussers per gemeente in Overijssel: aandeel 2016 en prognose 2030 ⁸

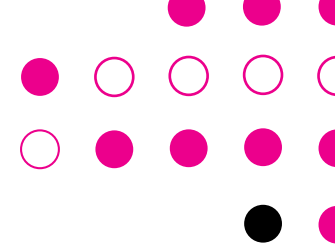
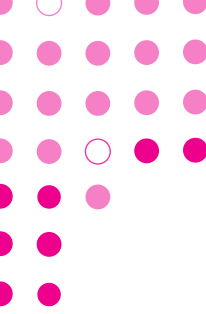

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Vergrijzing staat in een aantal beleidsterreinen nadrukkelijk op de agenda. Dat geldt bijvoorbeeld voor het woonbeleid (de toename van het aantal éénpersoons-huishoudens en de noodzaak van verzorgd wonen), zorg (een grotere zorgvraag) en verkeer (meer oudere verkeersslachtoffers). Andere

⁷ CBS, Statline, 2017.

⁸ CBS, bewerking team beleidsinformatie provincie Overijssel.

aspecten van de trend lijken onderbelicht. Er zullen de komende jaren veel mensen met pensioen gaan. Dat zal in veel sectoren schaarste op de arbeidsmarkt betekenen. De beschikbaarheid van goed personeel wordt de komende jaren een nog belangrijker vraagstuk dan het nu al is. Een tweede aspect dat meer aandacht verdient is de grijze druk: het aantal ouderen in verhouding tot het aantal mensen in de leeftijd van 20 tot 65 jaar. Er zullen steeds minder mensen steeds meer ouderen moeten verzorgen. Dat heeft financiële consequenties, maar zeker ook effecten op de tijd die de beroepsbevolking besteedt aan zorgtaken. Tot slot een positief aspect waar wellicht nog te weinig aandacht voor is in Overijssel: de economische mogelijkheden van vergrijzing. Die zijn er op tal van terreinen. De jongste groepen gepensioneerd zijn energiek en levenslustig. Toerisme en recreatie mogen meer, vaak koopkrachtige, mensen verwachten die veel tijd hebben. Maar ook sectoren als de bouw krijgen te maken met een nieuwe vraag, naar bijvoorbeeld kleine, levensloopbestendige woningen. Daarnaast biedt de vergrijzing ook kansen voor het sociale leven in steden en dorpen: er komen meer mensen met tijd voor vrijwilligerswerk.

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

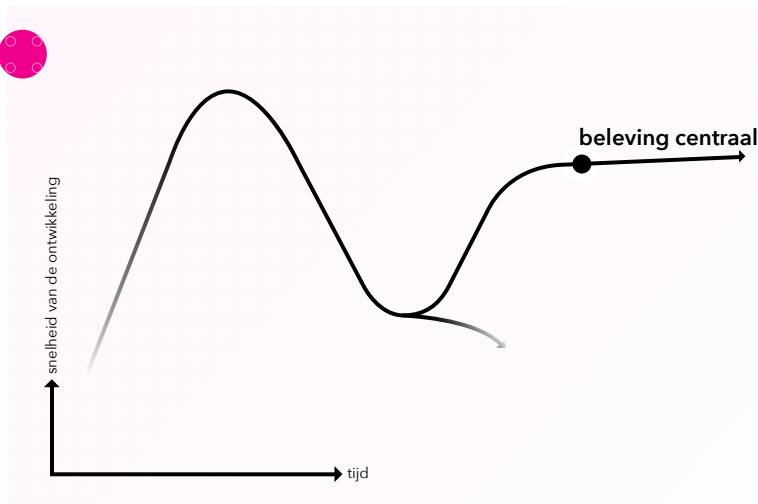
Vergrijzing is een vrij zekere trend. Hij zou kunnen worden vertraagd door een forse instroom van migranten of doordat nieuwe generaties minder oud worden door minder gezond gedrag. Hij zou versneld kunnen worden door nieuwe medische technologische technieken waardoor we ouder worden.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Overijssel kent een aantal sectoren die baat kunnen hebben bij de 'silver economy', denk aan toerisme en recreatie in de natuur en steden. Ook de bouw en de zorg kunnen inspelen op de toename van de groep (zeer) oude inwoners.

Overijssel zal als gevolg van de vergrijzing te maken krijgen met een kleinere beroepsbevolking.

Gemeenten kunnen rekening houden met meer vitale ouderen. De toekomstige oudere is hoger opgeleid dan die van vorige generaties. Zij zijn geëmancipeerd en kunnen allerlei maatschappelijke functies invullen. Dit betekent soms de aanpassing van regels. Nu mogen bijvoorbeeld 70-jarigen geen bestuurder zijn bij vrijwillig vervoer omdat de verzekeraar deze groep niet meer wil verzekeren.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De beleveniseconomie is al een feit. De trend staat iets onder vergrijzing geplot omdat een aantal factoren de ontwikkeling nog extra kracht kunnen geven.

WAT IS HET?

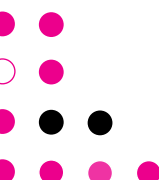
De term experience economy is eind jaren negentig gelanceerd door auteurs Pine en Gilmore in Harvard Business Review. Zij beschrijven de overgang van de diensteneconomie naar de beleveniseconomie en beargumenteren dat voor veel consumenten de mooie herinnering belangrijker is dan het product of de dienst zelf.⁹

Een concept in de beleveniseconomie kent vier componenten. Ten eerste is er een educatieve ervaring. Mensen kunnen zelf iets doen of iets leren. Ten tweede is er een esthetische ervaring, die alle vijf de zintuigen prikkelt om de ervaring bijzonder en onvergetelijk te maken. Als derde staat entertainment altijd centraal. Tot slot, is het een moment om even te ontsnappen uit ons dagelijks leven. Je bent in een andere werkelijkheid.¹⁰

Mensen besteden graag hun geld aan een mooie ervaring die ze met anderen delen. Door samen op een event te zijn en door een foto of filmpje te delen

⁹ Pine en Gilmore bouwen voort op Toffler's boek Future Shock uit 1971. Toffler voorspelde dat de markt zou worden beheerst door een nieuwe industrie die gericht is op ervaringen.

¹⁰ Zie Pine en Gilmore, Welcome to the experience economy, Harvard Business Review, july/august, 1998.

op sociale media. Dit is een ontastbare kwaliteit die verder gaat dan de aankoop van een product of dienst. Bedrijven spelen hierop in door aandacht te besteden aan de voorpret, het ontzorgen van hun klanten en de napret via het delen van ervaringen via sociale media en (digitale) souvenir-tjes.

Festivals en evenementen worden steeds meer bezocht. In 2014 waren er in Nederland 800 festivals die samen zo'n 23 miljoen bezoekers trokken.¹¹ Nieuwe concepten als het boomklimbos geven een nieuwe dimensie aan een bezoek aan de natuur. Met de concurrentie van e-commerce ervaren ook winkelketens steeds meer dat een bezoek aan hun winkel of etablissement een belevenis moet zijn, omdat de klant anders weg blijft.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Toerisme en recreatie zijn in veel delen van Overijssel een belangrijke economische sector. Veel organisaties werken aan het vergroten van de aantrekkelijkheid van de provincie voor bezoek en verblijf.¹² Er is een uitgebreid evenementenaanbod. De transformatie van de binnensteden heeft ook voor extra aandacht voor de beleveniseconomie gezorgd.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Organisaties zien deze trend en passen hun aanbod daarop aan. Soms noodgedwongen omdat een traditionele aanpak onvoldoende rendement oplevert. Consumenten praten niet echt over de beleveniseconomie als zodanig, maar ze zijn wel sterk daartoe aangetrokken. Men leest wel regelmatig artikelen waarin staat dat we gelukkiger worden van een ervaring dan van een aankoop. Het televisieprogramma 'Tegenlicht' besteedt met enige regelmaat aandacht aan de happiness economy, waar ze ingaan op het rendement van geluk.¹³

VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?

Een versnellende factor voor de ontwikkeling naar een beleveniseconomie is de vergrijzing. De komende jaren ontstaat een grote groep ouderen met veel vrije tijd en betrekkelijk veel koopkracht. Daarnaast is de functieverandering van de binnensteden een versnellende factor: sinds 2011 zijn er meer verkooppunten voor horeca dan voor detailhandel in binnensteden.¹⁴

¹¹ Gegevens van de Vereniging van Evenementenmakers: <http://www.consultancy.nl/nieuws/10636/nederland-telt-800-festivals-trekt-23-miljoen-bezoekers>.

¹² Zie bijvoorbeeld 'Gastvrij Overijssel Programma Vrijtijdseconomie 2016-2020' van Marketing Oost en vele andere organisaties.

¹³ VPRO Tegenlicht, 2016, Rendement van geluk.

¹⁴ D. Evers e.a., De Veerkachtige Binnenstad, Den Haag 2015, blz. 9.

Een mogelijk vertragende factor is minder economische groei, of grotere economische ongelijkheid waardoor groepen mensen niet meer aan de beleveniseconomie kunnen deelnemen. Festivals en andere evenementen hebben vaak een aanzienlijk prijskaartje.¹⁵ Hoewel consumenten hier veel voor over lijken te hebben, moeten ze toch pas op de plaats maken als het geld er niet is.

De beleveniseconomie in uw gemeente kan geremd worden door vergelijkbare activiteiten in andere, concurrerende gemeenten. De concurrentie in belevenis is groot.¹⁶ Het aanbod moet onderscheidend zijn en dat is moeilijk voor plaatsen met minder eigen karakter.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

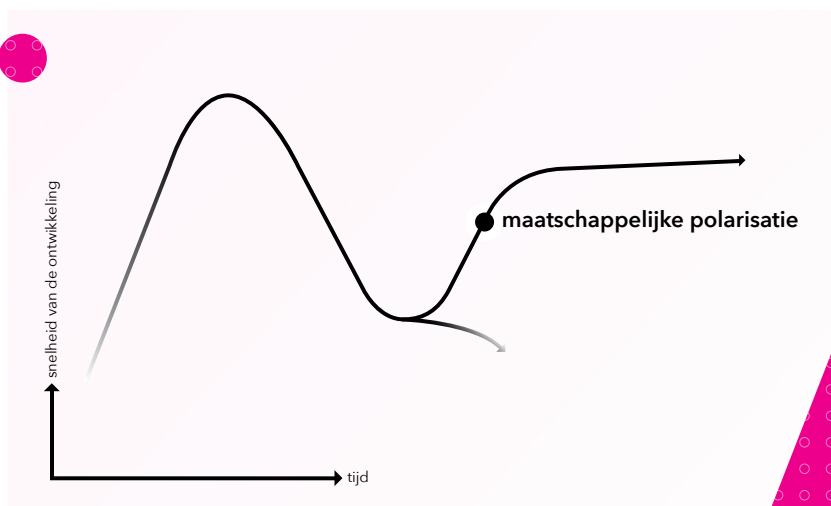
De beleveniseconomie is voor gemeenten uit meerdere oogpunten van belang. In een aantal gemeenten is de vrijetijdssector een belangrijke bron van werkgelegenheid (die overigens ook wel wordt overschat: de ontwikkeling is per gemeente zeer verschillend). Daarnaast is de beleveniseconomie belangrijk bij functieveranderingen in het landelijk gebied en binnensteden. Boeren die nadenken over alternatieven voor de traditionele landbouw komen vaak terecht bij de beleveniseconomie.

¹⁵ De Correspondent, 2016, Waarom festivals en concerten zo duur geworden zijn.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld ook de ontwikkelingen rond 'food-hallen': Retailwatching.nl, 8 juli 2016, Vier vragen over de opkomst van foodhallen.

MAATSCHAPPELIJKE POLARISATIE

3

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Versillen in waardenoriëntatie werden in de tijd van de verzuiling zeer sterk gevoeld. Lange tijd is dat minder geweest, vooral vanwege de individualisering. De sociaal-culturele ongelijkheid openbaart zich sinds kort weer heftig en op een andere manier. Bovendien is de kans aanwezig dat de verschillen groter worden.

WAT IS HET?

Maatschappelijke polarisatie is het verschijnsel dat er in Nederland groepen ontstaan die verschillende waardenoriëntaties hebben en dat die groepen steeds verder van elkaar af lijken te staan. Er ontstaat een culturele kloof in Nederland. Het verschijnsel wordt verschillend geduid. De WRR en het SCP onderscheiden twee 'families', die van de universalisten en de particularisten¹⁷ (zie pagina 17).

De twee denktanks menen dat er sprake is van een grotere scheiding tussen deze twee groepen. Een andere veelgebruikte indeling is die van de 'mentality-milieus' van Motivaction.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Ook in Overijssel zijn duidelijk verschillende waardepatronen aanwezig. Motivaction geeft aan dat de provincie niet significant verschilt van de rest van

¹⁷ WRR, Gescheiden Werelden?, Den Haag 2014.

universalisten O — O particularisten

maatschappelijke en politieke opvattingen	maatschappelijke en politieke opvattingen
integratie	demarcatie
pro-Europa	euroseptisch
conflictloos perspectief	conflictperspectief
politiek vertrouwen	politiek wantrouwen
algemene houdingen	algemene houdingen
meer mondiaal georiënteerd	meer lokaal georiënteerd
reflexieve communicatiestijl	directe communicatiestijl
cultureel zeker	cultureel onzeker
sociaal vertrouwen	sociaal wantrouwen
sociodemografie/media	sociodemografie/media
hoger opgeleid	lager opgeleid
vaker in steden	vaker buiten steden
media: meer serieus, meer online	media: meer populair, meer tv

Nederland, hoewel er aanwijzingen zijn dat Overijssel iets traditioneler is dan het nationaal gemiddelde. Dat geldt zeker voor het landelijk gebied. Het aantal kosmopolieten stijgt overigens wel meer dan verwacht, vooral in de steden.¹⁸

De grotere verschillen in waarden kunnen ook worden afgeleid uit het stemgedrag: al enkele jaren is sprake van minder stemmen op middenpartijen. Dat geldt in Nederland maar ook – hoewel in mindere mate – in Overijssel.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De landelijke planbureaus waarschuwen al enkele jaren voor grotere sociaal-culturele verschillen – die bovendien zichtbaarder lijken te worden. Veel Nederlanders ervaren grotere tegenstellingen tussen groepen en maken zich daar ook zorgen over.¹⁹ De wijze van samenleven is al jarenlang één van de grootste zorgen van Nederlanders.²⁰ Dit thema stond de afgelopen nationale verkiezingen ook nadrukkelijk op de agenda, met discussies over het volkslied en ‘normaal doen’.

VERSNELLELENDE EN VERTRAGENDE FACTOREN

Het SCP geeft aan dat er redenen zijn om te denken dat we in toenemende mate in ‘bubbels’ gaan leven. Vanouds verbond de verzuiling verschillende groepen mensen langs levensbeschouwelijke weg. Mensen leven nu geïndividualiseerder, en verbinden zich op allerlei manieren. ‘Bonding’

¹⁸ Motivaction, Waarden in de samenleving. Verdeling mentality-milieus en burgerschapsstijlen in Overijssel 2016-2050. Amsterdam 2017.

¹⁹ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz.5-6.

²⁰ SCP, COB 2016/4, Den Haag 2016.

is daarbij makkelijker dan 'bridging': mensen zoeken gelijken en gelijkgestemden op. Sociale netwerken lijken steeds meer gescheiden, ook in ruimtelijke zin.²¹

Nederland scoort relatief hoog in sociaal vertrouwen. Dit gaat over gevoelens dat de medemens te vertrouwen is, niet alleen aan zichzelf denkt en eerlijk is.²² Deze vorm van sociaal kapitaal kan een remmende factor zijn van de ontwikkeling naar grotere verschillen.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Als deze ontwikkeling zich doorzet kunnen gemeenten te maken krijgen met gepolariseerde meningen onder inwoners en meer schuring tussen bevolkingsgroepen. We zien burgemeesters, maar ook wethouders en raadsleden optreden als 'geweten', verbinder en als procesbegeleider bij de discussie tussen bevolkingsgroepen. Juist gemeenten kunnen, omdat zij dicht bij de praktijk van alledag functioneren, bevolkingsgroepen bij elkaar brengen.²³

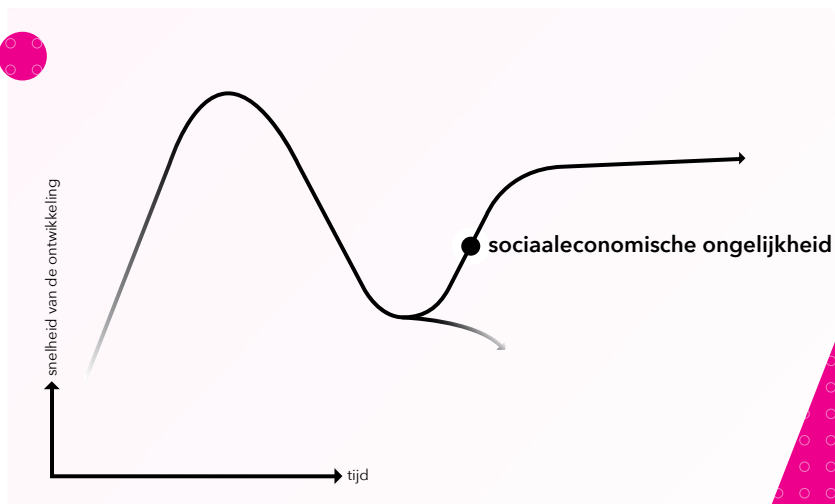
²¹ SCP, De toekomst tegemoet, Den Haag 2016, blz. 143-167.

²² SCP, Gedeelde waarden en democratie, Den Haag 2016.

²³ Zie ook Trendbureau Overijssel, Grotere Verschillen?, Zwolle 2017.

MEER SOCIAALECONOMISCHE ONGELIJKHEID

4

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Sinds de industriële revolutie werd de sociaaleconomische ongelijkheid steeds meer een thema. De opbouw van de verzorgingsstaat kan als een reactie daarop worden gezien. Tot de jaren tachtig verminderde daardoor de ongelijkheid en de effecten daarvan. Sinds de jaren negentig is de ongelijkheid weer groter geworden, en hebben grote groepen Nederlanders te maken met meer inkomensonzekerheid.

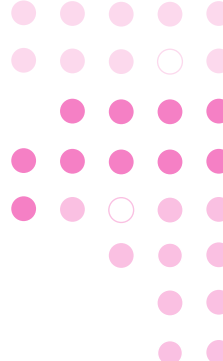
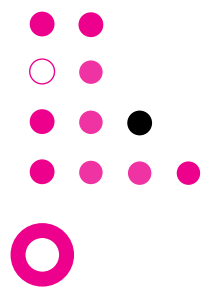
WAT IS HET?

De verschillen in het bruto inkomen in Nederland stijgen. De inkomensongelijkheid van de onderste 10% versus de bovenste 10% is de afgelopen decennia gegroeid. Ook bij de netto inkomens is dat het geval, hoewel veel minder doordat de Nederlandse overheid via de belastingen nivelleert.²⁴

De verschillen in vermogens in Nederland zijn groot, ook naar internationale maatstaven. De meest vermogende 10% van de bevolking bezit meer dan de helft (61%) van het totale vermogen in Nederland, en de meest vermogende 2% een derde.²⁵ Die verschillen werden de afgelopen jaren niet groter.

²⁴ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 41-46.

²⁵ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 20.

Waar wel duidelijk zichtbare veranderingen plaatsvinden is de inkomenszekerheid van mensen. Door de flexibilisering van de arbeidsmarkt enerzijds en de afbouw van de verzorgingsstaat anderzijds is de inkomenszekerheid afgenomen.²⁶

Het aantal bijstands-, werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is in Nederland vrij stabiel, zo'n 1,6 miljoen – ofwel 10% van de bevolking.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De inkomensongelijkheid in Nederland speelt vooral in de grote steden – en dat geldt ook voor Overijssel. Gemiddeld genomen kent Overijssel, een betrekkelijk rurale provincie, een gematigde inkomensongelijkheid. Datzelfde geldt voor de vermogens, waarbij dient te worden aangetekend dat de provincie een aantal gemeenten kent met een hoog aandeel vermogenden. Wat betreft bijstands-, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen scoort Overijssel iets boven het gemiddelde.²⁷

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De wenselijkheid van grotere of kleinere inkomens- of vermogensverschillen is vanouds een sterk politieke issue. De afgelopen jaren lijkt er onder economen een zekere bezorgdheid over grotere verschillen te ontstaan.²⁸ Tijdens de gesprekken die in vrijwel alle Overijsselse gemeenten gevoerd zijn in het kader van de verkenning 'Waar Verdient Overijssel zijn Geld mee in 2030?' viel op dat het een vrij algemene verwachting was dat de sociaal-economische verschillen in de toekomst groter zullen worden als gevolg van automatisering en robotisering. In dat verband kwam ook regelmatig de gedachte naar boven van een andere relatie tussen arbeid en inkomen, bijvoorbeeld in de vorm van een basisinkomen.

VERSNELLEND OF VERTRAGENDE FACTOREN

De ontwikkeling van deze trend is sterk afhankelijk van beleid, en dan vooral dat van de nationale overheid. Die heeft de mogelijkheid om aan inkomensbeleid te doen (beleid ten aanzien van vermogens lijkt daarnaast een internationale aangelegenheid). De ongelijkheid kan bovendien versneld worden door technologische ontwikkelingen, bijvoorbeeld doordat de lonen onder druk komen te staan van banen die geautomatiseerd kunnen worden.

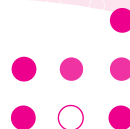
²⁶ J.C. Vrooman, *Meedoen in Onzekerheid*, Utrecht 2016, blz. 11.

²⁷ Trendbureau Overijssel, *Waar verdient Overijssel zijn Geld mee in 2030?*, blz. 38.

²⁸ OECD, *In it together, why less inequality benefits all*, Paris 2015.

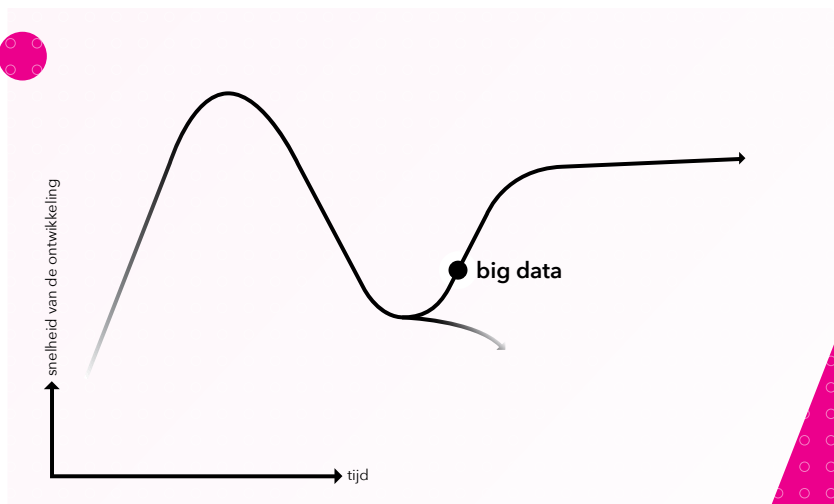
RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeenten hebben slechts zeer beperkte mogelijkheden tot inkomenspolitiek. Desalniettemin worden zij op tal van punten door deze ontwikkeling geraakt, bijvoorbeeld in het armoede- en participatiebeleid, de zorg en het woonbeleid.

DE OPKOMST VAN BIG DATA

5

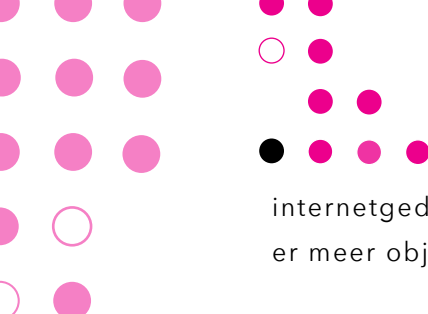
TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Big Data is al een feit. Het gebruik ervan zal alleen maar toenemen.

WAT IS HET?

De hoeveelheid data die geproduceerd wordt groeit explosief. Dat komt doordat iedereen online is en voorwerpen steeds vaker aan internet gekoppeld zijn (het 'internet of things') en daardoor als leveranciers van data, ofwel sensoren, zullen functioneren. De enorme berg digitale gegevens die het resultaat vormen, noemen we Big Data. De ontwikkeling bevat twee componenten: de steeds meer geavanceerde hard- en software die het mogelijk maakt om meer data te verzamelen, te bewerken en te bewaren en daarnaast de statistiek en de analyse die het mogelijk maakt om de data te duiden. Machines leren steeds beter te denken, onder andere door 'deep learning'.

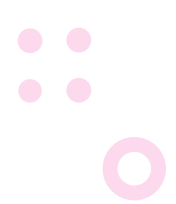
Big Data heeft positieve en negatieve kanten. Big Data kan bijvoorbeeld worden toegepast bij de aanpak van fraude. Aan de andere kant zorgt Big Data er ook voor dat er steeds meer informatie over burgers beschikbaar wordt. Er ontstaan privacy-vraagstukken. Hier komt de veiligheidsparadox om de hoek kijken: hoeveel privacy wil men inleveren voor meer veiligheid? Big Data had in eerste instantie vooral betrekking op ons telefoon- en

internetgedrag. De scope wordt breder nu het 'internet of things' ontstaat en er meer objecten aan het net verbonden worden.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Big Data is al een realiteit en dat geldt ook voor Overijssel. Bedrijven tracken onze telefoon en internetgedrag en bewerken deze gegevens. Het gebruik van Big Data door de overheid is nog wat schoorvoetend. Communicatieafdelingen analyseren de data van sociale media. De politie gebruikt telefoongegevens voor crowd-control. Hier en daar wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid om handhaving te laten plaatsvinden door sensoren.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Volgens sommige mensen zal Big Data niet alleen ons begrip van de maatschappij sterk verbeteren (meer en actuelere data) maar ook de werking van de maatschappij fundamenteel veranderen (omdat ideeën en emoties sneller naar grote groepen verspreid kunnen worden).²⁹ Anderen twijfelen of ons begrip van de maatschappij groter wordt: Big Data werkt veelal met statistische correlaties. De constatering dat twee feiten steeds tegelijk optreden betekent nog niet dat ze echt iets met elkaar te maken hebben. Statistiek is iets anders dan begrip.³⁰ Algoritmes maken fouten, zoals de frequente 'computer-crashes' op beurzen laten zien (en de verrassende advertenties die je soms krijgt op basis van je surfgedrag op internet). Algoritmes zijn ook niet neutraal. Zo blijkt dat gezichtsherkenning minder goed werkt met een donkere huidskleur.³¹

Over Big Data wordt in de politiek nog betrekkelijk weinig en vooral instrumenteel gesproken. Denk aan het real time verkeersmanagement.³² Door met sensoren de huidige verkeerssituatie te meten is het bijvoorbeeld mogelijk direct alternatieve routes aan te bieden. Het functioneren van de overheid kan op tal van terreinen veranderen door de nieuwe mogelijkheden van data-verzameling. De planning en control cyclus, bijvoorbeeld, zou in theorie veel korter kunnen worden doordat wij direct de gevolgen van beleidsmaatregelen kunnen meten. Ook bijvoorbeeld het monitoren van de conditie van wegen en bruggen kan constant plaatsvinden doordat auto's gaten en trillingen van het wegdek 'voelen' bijvoorbeeld.

²⁹ A. Pentland, Sociale Big Data, opkomst van de data-gedreven samenleving, Amsterdam, 2014.

³⁰ D. Snijders (STT), Data is macht, over big data en de toekomst, Den Haag 2017, blz. 8.

³¹ Hoogleraar Joy Buolamwini van het Massachusetts Institute of Technology heeft het Algorithmic Justice League opgericht om de vooringenomenheid van algoritmes aan de kaart te stellen die mensen met een niet-blanke huidskleur benadeelt.

³² Voor voorbeelden in andere domeinen zie: <http://magazine.kinggemeenten.nl/data-en-gemeenten/#!/inhoud>

VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN

De trend kent weinig remmende factoren. De technologische ontwikkelingen gaan snel, onder andere in de richting van 'the internet of things'. De verdienmodellen zijn aanwezig. Daarnaast appelleert de trend aan de menselijke nieuwsgierigheid. Big Data belooft nieuwe kennis en daarmee de mogelijkheid uiteenlopende vraagstukken op betere manier aan te pakken.

Een vertragende factor is de zorg over de privacy van mensen (al lijken velen zich daar vooralsnog weinig zorgen over te maken). De WRR bepleit regulering wat betreft het verzamelen, maar ook ten aanzien van de analyse en het gebruik van data.³³ Ook voorvallen waarbij algoritmes fouten maken met serieuze consequenties kunnen de ontwikkeling frustreren. Tot slot kunnen ook de kosten van het opzetten en het onderhoud van systemen een vertragende factor zijn.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Big Data is op verschillende manieren relevant voor gemeenten. Het eerste vraagstuk is uiteraard privacy. De Autoriteit Persoonsgegevens constateert dat gemeenten onvoldoende weten welke persoonsgegevens van hun burgers zij in het sociaal domein mogen verwerken en delen met hun maatschappelijke en zorgpartners, en welke regels daarvoor gelden. Bovendien informeren gemeenten hun burgers niet goed over het gebruik van hun persoonsgegevens.³⁴ Dit privacyvraagstuk speelt overigens niet alleen in het sociale domein.

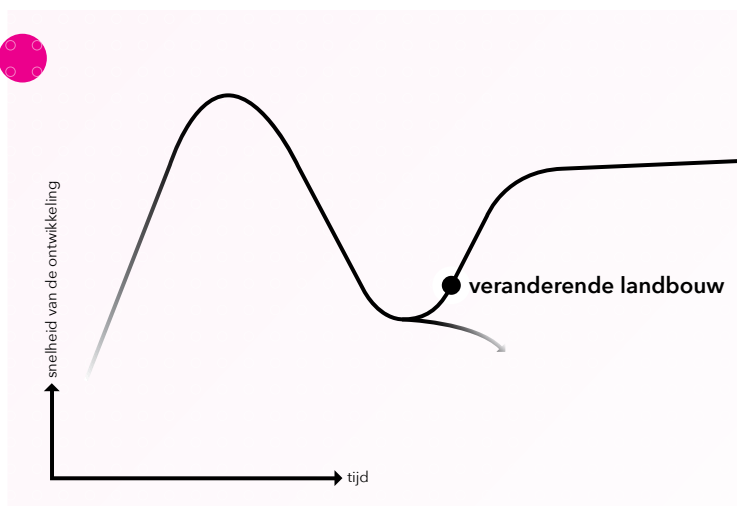
Daarnaast zouden gemeenten zich kunnen buigen over de vraag waarvoor zij Big Data primair zouden willen inzetten (bijvoorbeeld voor de veiligheid, bereikbaarheid of duurzaamheid?), tegen welke kosten en met welke partijen ze daarbij wil samenwerken. Dit is een beleidsterrein waar samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven, kennisinstellingen en inwoners voor de hand ligt.

³³ WRR, Big Data in een vrije en veilige samenwerking, Den Haag 2016.

³⁴ Autoriteit Persoonsgegevens, Jaarverslag 2016, Den Haag 2017, blz. 22.

VERANDERENDE LANDBOUW

6

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Sinds de mechanisering van de landbouw is sprake van opschaling. Daar is om diverse redenen, bijvoorbeeld dierenwelzijn, natuur- en milieukwaliteit een reactie op gekomen. Nog steeds is de landbouw in verandering.

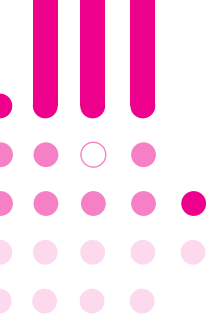
WAT IS HET?

Schaalvergroting in de landbouw is in de meeste sectoren merkbaar. Bijvoorbeeld het gemiddelde aantal koeien per melkveebedrijf is gestegen van 38 in 1980 naar 97 in 2016 en de grootste bedrijven hebben gemiddeld bijna 500 koeien.³⁵ Boerenbedrijven krijgen steeds meer een industrieel uiterlijk door grootschaligheid en robotisering. Door innovaties zoals precisielandbouw met GPS en drones zal het werk van boeren nog meer veranderen in de richting van operator van technische systemen voor een optimale productie.

De Nederlandse landbouw is groot en zeer efficiënt, maar loopt tegen milieugrenzen aan.³⁶ Bovendien zijn de inkomens van boeren vrijwel niet toegenomen. De investeringen in innovaties en uitbreiding maken dat de economische kwetsbaarheid van boeren aanzienlijk is. Een deel van de boeren ontwikkelen daarom nevenactiviteiten in bijvoorbeeld recreatie

³⁵ CBS, Grotere melkveebedrijven en meer melk, 2017

³⁶ PBL, Balans voor de leefomgeving, Den Haag 2016, blz. 40.

en zorg. Klimaatverandering en geopolitieke volatiliteit zijn eveneens factoren die bijdragen aan de kwetsbaarheid van agrarische bedrijven. De schaalvergroting is een doorn in het oog van omwonenden, die overlast ervaren van onder andere. fijnstof, geur en horizonvervuiling, en zorgen hebben over de risico's van dierziektes. In bredere zin levert de primaire landbouw een aanzienlijke bijdrage aan de uitstoot van broeikasgassen.³⁷

Allerlei niet-agrarische spelers mengen zich in het debat over landbouw en voedsel.³⁸ Ook de Nederlandse consument begint steeds meer vraag te krijgen naar duurzaam voedsel. De landbouw en de levensmiddelenindustrie spelen hierop in door allerlei duurzame concepten te ontwikkelen, waarbij verschillende waarden worden uitgelicht. Deze concepten variëren van diervriendelijk geproduceerd vlees, tot producten afkomstig van natuurboeren en lokale ketens.

De transitie van de landbouw is in volle gang, maar nog niet af. De milieudruk, de kwetsbaarheden en de maatschappelijke acceptatie vraagt om een landbouw die voldoende variëteit heeft, voldoende resources (houdbaar beheer van natuurlijke hulpbronnen en efficiënt gebruik van grondstoffen) en leervermogen toont om te leren omgaan met veranderende omstandigheden.³⁹

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Ook in Overijssel speelt de opschaling van de landbouw een grote rol. Sinds de afschaffing van de melkquota is het totaal aantal dieren sterk uitgebreid.⁴⁰ Dit leidde tot aanvullende fosfaatbeleid van het rijk.⁴¹ Mede hierdoor zijn er ook in Overijssel nogal wat boeren in de financiële problemen geraakt.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De discussies zijn vaak fel tussen boeren, bewoners en mensen die een andere, minder grootschalige landbouw willen. Nogal wat boeren voelen zich onterecht in een hoekje gezet. De laatste tijd wordt in de discussie ook regelmatig gewezen op de sociale gevolgen van de financieel wankelende positie van veel boeren. Tot slot is er in algemene zin meer aandacht in de media voor voedsel, wat het is en hoe het gemaakt wordt. Dat maakt dat mensen gaan nadenken over het boerenbedrijf achter hun voedsel.

³⁷ PBL, Idem, blz. 44.

³⁸ WRR, Naar een voedselbeleid, Den Haag 2014, blz. 4.

³⁹ WRR, idem, blz. 6-7.

⁴⁰ Provincie Overijssel, Tussenbalans Overijssel Werkt, Zwolle 2017, blz. 59.

⁴¹ Rijksoverheid.nl 3 maart 2016, Duidelijkheid over invulling stelsel van fosfaatrechten.

VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Nationaal en Europees beleid zijn van grote invloed op de landbouw. Beleidswijzigingen kunnen de transitie in de landbouw versnellen of verlangsamen. Daarnaast zijn er factoren zoals de wisselvalligheid van de prijzen van melk op wereldmarkt, de uitbraak van dierziekten, technologische vernieuwing en veranderingen van consumentenvoorkeuren die de ontwikkeling in de landbouw kunnen beïnvloeden.

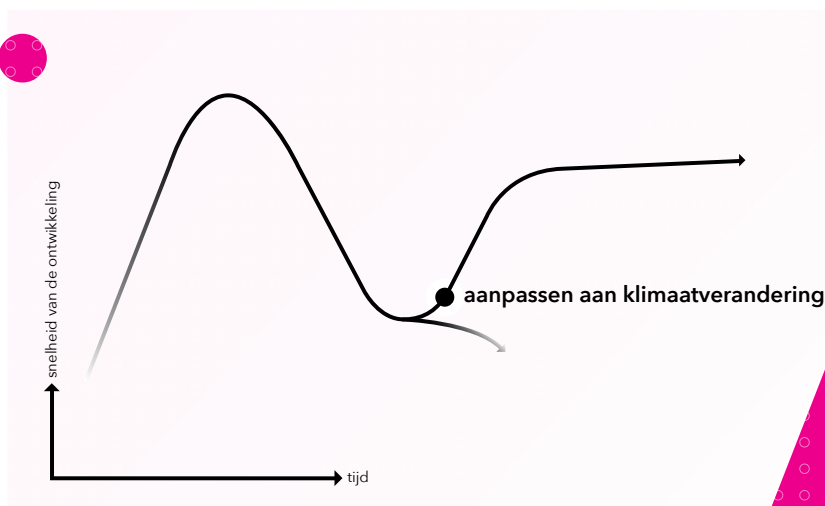
RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeenten krijgen op diverse manier te maken met de transitie in de landbouw. De economische activiteit in het buitengebied verandert. Het landschap verandert. Gemeenten zullen hier een houding over moeten innemen. De transitie kan sociale gevolgen hebben en effecten hebben op de gezondheid van inwoners. En tot slot kan de transitie felle discussies binnen de gemeenschap veroorzaken.

AANPASSEN AAN KLIMAATVERANDERING

7

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Nadat de wetenschap en bekenden zoals Al Gore klimaatverandering nadrukkelijk op de agenda zetten, bleek het lange tijd moeilijk om tot werkelijke maatregelen te komen. Intussen zien we die wel. De verwachting is dat de effecten van klimaatverandering in de toekomst groter gaan worden, en dus ook de aandacht voor klimaatadaptatie en het tempo waarmee maatregelen nodig zijn. Vandaar dat de ontwikkeling geplot wordt in het begin van het stadium 'overwinning.'

WAT IS HET?

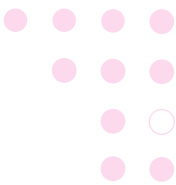
Klimaatadaptatie is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of profiteren van de kansen van een veranderd klimaat. De invloed van klimaatverandering is op veel vlakken merkbaar. In Nederland zien we o.a. de volgende verschijnselen.⁴² De temperatuur blijft stijgen. Zachte winters en hete zomers gaan vaker voorkomen. Neerslag en extreme neerslag in de winters nemen toe. De intensiteit van extreme regenbuien in de zomer neemt toe. Hagel en onweer worden heviger, aldus het KNMI.

De omstandigheden lijken nog niet zo extreem dat ze tot dreigende situaties kunnen leiden. Maar de toename van piekbuien brengt wel opgaven met zich

⁴² KNMI, KNMI'14, Climate Change scenarios for the 21st Century - A Netherlands perspective, De Bilt 2014.

mee, onder andere voor waterafvoer. De mate van kwetsbaarheid van steden voor hittestress en wateroverlast door piekbuien wisselt en is afhankelijk van de mate van bebouwing en gebiedsinrichting.⁴³

HOE SPEELT HET IN OVERIJssel?

Overijssel heeft de laatste jaren meerdere keren wateroverlast gehad als gevolg van hevige regenval. Daarnaast speelt verdroging en een verlaging van het waterpeil in kanalen en rivieren een rol, waardoor de bevaarbaarheid in het geding is. Op diverse plekken langs de IJssel spelen maatregelen in het kader van Ruimte voor de Rivier. Zwolle is de trekker van de citydeal Klimaatbestendige steden.⁴⁴

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Het beleid ter voorkoming van klimaatverandering heeft te maken met felle discussies in hoeverre de mens verantwoordelijk is voor het fenomeen. Bij klimaatadaptatie speelt dat niet: het feit dat er klimaatverandering is - en dat we ons daarop moeten aanpassen - wordt door weinig mensen betwijfeld. In die zin is het een beleidsterrein dat apolitiek is. Er zijn wel discussies of gemeenten al voldoende maatregelen nemen.⁴⁵

VERSNELLEDE EN VERTRAGENDE FACTOREN?

De aandacht voor klimaatadaptatie kan versnellen op het moment dat de klimaatverandering zich sneller voltrekt dan gedacht. Ook ervaringen met de effecten van klimaatverandering kunnen klimaatadaptatie hoger op de politieke agenda zetten. Denk daarbij aan piekbuien, hittestress of kanalen die niet meer bevaarbaar zijn door een te lage waterstand.

Klimaatadaptatie zal lager op de agenda komen te staan op het moment dat er grotere onzekerheid ontstaat over de precieze effecten van klimaatverandering in de provincie. Een andere vertragende factor is de kosten van maatregelen.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeentelijk adaptatiebeleid bestrijkt een veelheid aan domeinen. De keuze van toekomstige bouwlocaties zal mede-afhankelijk zijn van de effecten van klimaatverandering. Dat geldt ook voor werkzaamheden aan

⁴³ P. Driessen e.a., Kennis voor Klimaat 2008-2014: verantwoording en resultaten, Utrecht 2015.

⁴⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/03/08/city-deal-voor-klimaatbestendige-steden>

⁴⁵ Zij bijvoorbeeld het kritiek van de voorzitter van de Unie van Waterschappen tijdens de VNG bestuurdersdag in 2016 <http://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/nieuws/gemeenten-kunnen-veel-meer-doen-aan.9553175.lynkx>

bestaande infrastructuur zoals dijken of in het natuurbeleid.⁴⁶ De aanpassing van de capaciteit van regenwaterafvoer heeft impact op het rioolstelsel en de noodzaak iets aan versterking te doen (operatie Steenbreek in veel gemeenten). Maatregelen ter voorkoming van hittestress vragen meer groen en water in gemeenten.

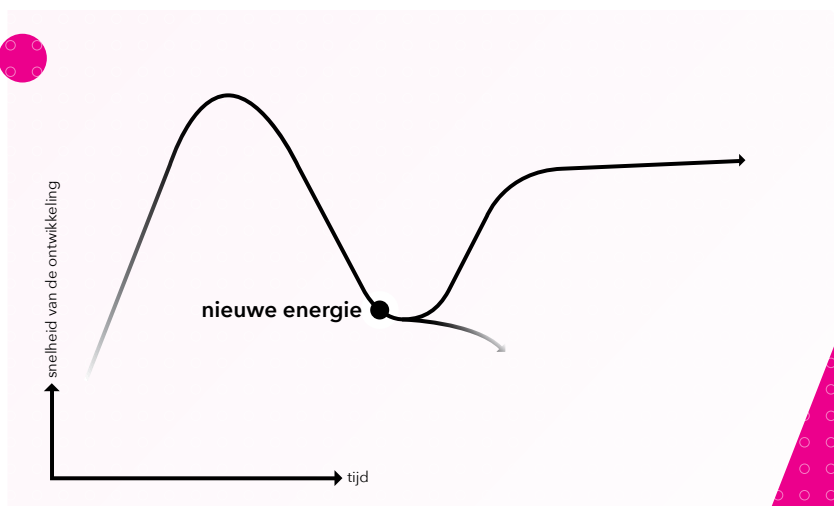
In het DP2017 wordt een Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie aangekondigd. Dit is een relatief nieuw beleidsthema in het Deltaplan en wordt gepresenteerd met Prinsjesdag 2017. Uit de tussentijdse evaluatie van de Deltabeslissing ruimtelijke adaptatie bleek dat er nog een tandje bij moest om de doelen te halen voor klimaatadaptatie. De Nationale Adaptatie Strategie (NAS) van december 2016, die is ontwikkeld samen met gemeentes, provincies, waterschappen en maatschappelijke organisaties, zal worden uitgewerkt in een uitvoeringsagenda.⁴⁷

⁴⁶ PBL, Van risicobeoordeling naar adaptatiestrategie. Risicobeoordeling klimaateffecten bij rapport 'Aanpassen aan klimaatverandering'. Achtergrondstudie, Den Haag 2015, blz. 46.

⁴⁷ Nieuwsbrief Deltaprogramma, 2016, nr. 3, Deltanieuws

NIEUWE ENERGIE

8

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Nederland treuzelt als het gaat om de energietransitie: we scoren in Europees verband zonder meer slecht. Dat zou anders kunnen worden nu Nederland het Parijs-akkoord getekend heeft. De ambities van de rijksoverheid zoals beschreven in de Energieagenda wijzen eveneens in deze richting.

WAT IS HET?

De energietransitie is de overgang van een fossiele economie met een hoge CO₂-uitstoot naar een economie met een zeer lage CO₂-uitstoot, bedoeld als inzet voor klimaatmitigatie. Eind 2016 heeft de Minister van Economische Zaken de Energieagenda gepresenteerd.⁴⁸ Deze agenda vergt echter meer dan rijksbeleid. Een groot deel van de transitiepaden ligt beleidsmatig vooral bij provincies en gemeenten.⁴⁹ Daarnaast is de inzet van het bedrijfsleven en sociale innovatoren (burgers en bewoners) cruciaal bij de energietransitie.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In Overijssel is recent het Investeringsprogramma Nieuwe Energie in Provinciale Staten vastgesteld. Doel is om het aandeel hernieuwbare energie in Overijssel te laten stijgen naar 20% in 2023 (nu 9%). In 2030 wil de provincie naar een aandeel van 30% hernieuwbare energie. Het programma

⁴⁸ Ministerie van Economische Zaken, Energieagenda. Naar een CO₂-arme energievoorziening, Den Haag 2016.

⁴⁹ Kracht en licht, hogetemperatuurwarmte, lagetemperatuurwarmte, vervoer, landbouw.

werkt met een adaptieve uitvoeringsstrategie. De onzekerheden rond de energietransitie zijn zo groot, dat jaarlijkse monitoring nodig is en er is ook een tussenevaluatie in 2019 aan de orde.

De energietransitie is onderwerp van veel discussie in de provincie Overijssel. Aan de ene kant bestaan veel initiatieven van burgers, bedrijven en overheden rond duurzame energie. Aan de andere kant zijn er protesten tegen windmolens of de aanleg van velden zonnecollectoren.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

In 2016 heeft het Ministerie van Economische Zaken een nationale energiedialoog ingezet.⁵⁰ Er zijn honderdveertig dialoogtafels georganiseerd, veelal op initiatief van stakeholders en betrokken burgers. Toch staat de energietransitie nog niet bij veel mensen hoog op hun lijstje van zaken waarover zij zorgen hebben. Dit wordt ook in de Energieagenda benoemd. Burgers zien de energietransitie vaak als een ingewikkelde technische kwestie die bovendien veel geld kost. Daartegenover staat het toenemende aantal huishoudens en bedrijven dat gebruik maakt van zonnecellen.

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

De afspraken van Parijs kunnen een belangrijke versnellende factor zijn. Op het moment dat de rijksoverheid deze afspraken serieus neemt, kan dat een belangrijk boost voor decentraal handelen zijn. Ook vanuit de bouwsector wordt aangedrongen op snelle uitvoering van de afspraken. Vertragende factoren zijn de onzekerheid over technologische doorbraken, het gebrek aan draagvlak voor maatregelen onder de bevolking en conflicterende perspectieven op de rol en aansturing door de overheid.

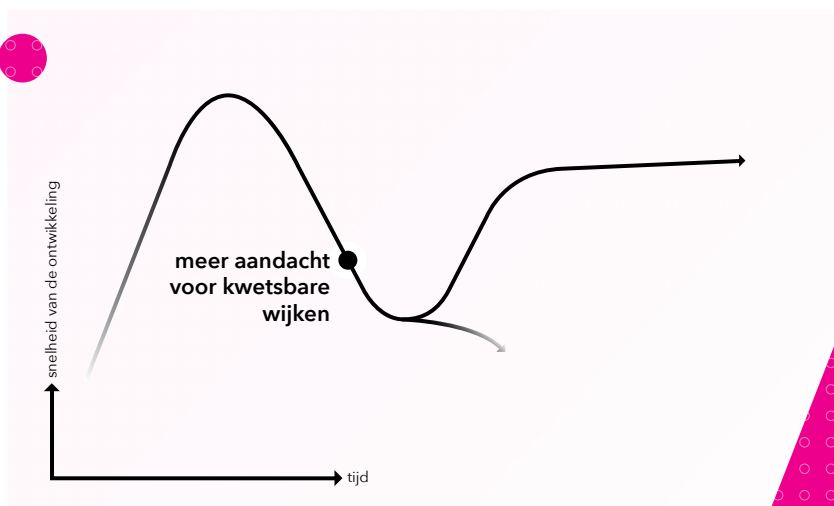
RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJKE BELEID

De energietransitie kan grote gevolgen voor het beleid van gemeenten inzake bijvoorbeeld de ruimtelijke inrichting (energielandschappen), wonen (besparing, afkoppeling gasnet van (nieuwe) woonwijken), industrie (aanleg van warmtenetten) en mobiliteit (elektrisch rijden of rijden op waterstof). De regionale aanpak van de transitiepaden zal een beroep doen op gemeentelijk beleid en regionale samenwerking.

⁵⁰ Ministerie van Economische Zaken, 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/doe-mee/afgeronde-projecten/energie-duurzaam-2050>

AANDACHT VOOR KWETSBARE WOONWIJKEN EN KERNEN

9

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

In de laatste decennia van de vorige eeuw bestond veel aandacht voor probleemwijken. Deze aandacht ging gepaard met overheidsinvesteringen. Wij verwachten voor de komende jaren hernieuwde aandacht voor de wijken, buurten en kernen waar sociale vraagstukken zich concentreren.

WAT IS HET?

Er zijn verschillende insteken van de wijkaanpak geweest. In de jaren negentig, en ook eerder bij de stadsvernieuwing, kwam de 'drive' vaak vanuit het fysieke domein, de aanpak van de naoorlogse woonwijk. Gemeenten en corporaties voerden grootschalige projecten uit om woonwijken aan de eisen van de tijd te laten voldoen. Deze fysieke insteek werd in wisselende mate gecombineerd met sociale ambities. Zo was de gedachte dat de menging in wijken goed was voor de sociale stijging van groepen die lager op de sociale economische ladder stonden.⁵¹

Uit onderzoek van Platform 31 blijkt dat de aanpak van kwetsbare wijken stagneert. Tot 2008 waren daar verschillende geldstromen voor beschikbaar. Woningcorporaties investeerden in wijken. Gemeenten gebruikten middelen uit het grondbedrijf om kwetsbare wijken aan te pakken. Er waren ISV-gelden vanuit het Rijk – waar verschillende provincies ook geld aan koppelden.

⁵¹ VROM-raad, Stad en Stijging, sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing, Den Haag 2006.

Deze geldbronnen droogden op. De financiële ruimte van corporaties werd beperkt door de verhuurdersheffing. De inkomsten van de grondbedrijven van gemeenten verdampten. Bovendien werden de taken van corporaties begrensd waar het ging om de verbetering van de leefbaarheid in de wijken en werkt het toewijzingsbeleid segregatie in de hand. Een derde van de kwetsbare wijken in steden vertoont sinds 2012 een achteruitgang van de leefbaarheid.⁵²

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Ook in Overijssel zijn er kwetsbare wijken, zowel in de vijf grote steden (in verschillende mate) als daarbuiten. Tot 2010 gingen ISV-gelden naar de vijf grote steden en - via de provincie - ook naar kleinere gemeenten. Die geldstromen zijn verdampt.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Op landelijk niveau wordt zowel vanuit de wetenschappelijke wereld als door corporaties gewaarschuwd voor een aantal ontwikkelingen die druk zetten op de leefbaarheid in de wijken. De extramuralisering van de zorg betekent een toename van mensen met GGZ-problematiek, die veelal juist in kwetsbare wijken worden gehuisvest. Daarnaast hebben corporaties minder vrijheid om gemengd te bouwen en zijn de toewijzingscriteria voor corporatiewoningen verengd. Hierdoor dreigt de segregatie toe te nemen, waarbij veel kansarme mensen in de kwetsbare wijken geconcentreerd worden. Platform 31 waarschuwt bovendien voor ondermijning: criminele netwerken domineren de sfeer in een aantal wijken en de traditioneel gesloten cultuur van de gemeenschap maakt het lastig om daartegen op te treden.⁵³

De discussies over het succes van de wijkaanpak van de afgelopen decennia zijn levendig. Sommige onderzoekers benadrukken het feit dat de buurt nauwelijks van invloed is op sociale stijging.⁵⁴ Anderen wijzen er op dat de kwaliteit van de woonwijken wel degelijk vooruit is gegaan. Er lijkt overeenstemming over het feit dat een nieuwe wijkaanpak anders van karakter zal zijn dan de ingrepen uit de jaren negentig. Minder grootschalig, meer voortbouwend op het bestaande, meer aansluitend bij de waarde voor ondernemers, bewoners, verenigingen en/of welzijnsinstellingen in de buurt.⁵⁵

⁵² Platform 31, Kwetsbare wijken in beeld, Den Haag 2017.

⁵³ M. Uytterlinde en J. van der Velden (Platform 31), Kwetsbare wijken in beeld, Den Haag 2017, blz. 32.

⁵⁴ E. Miltenburg, 2015, The Conditionality of Neighbourhood Effects upon Social Neighbourhood Embeddedness: A Critical Examination of the Resources and Socialisation Mechanisms. *Housing Studies*, 30(2), 272-294.

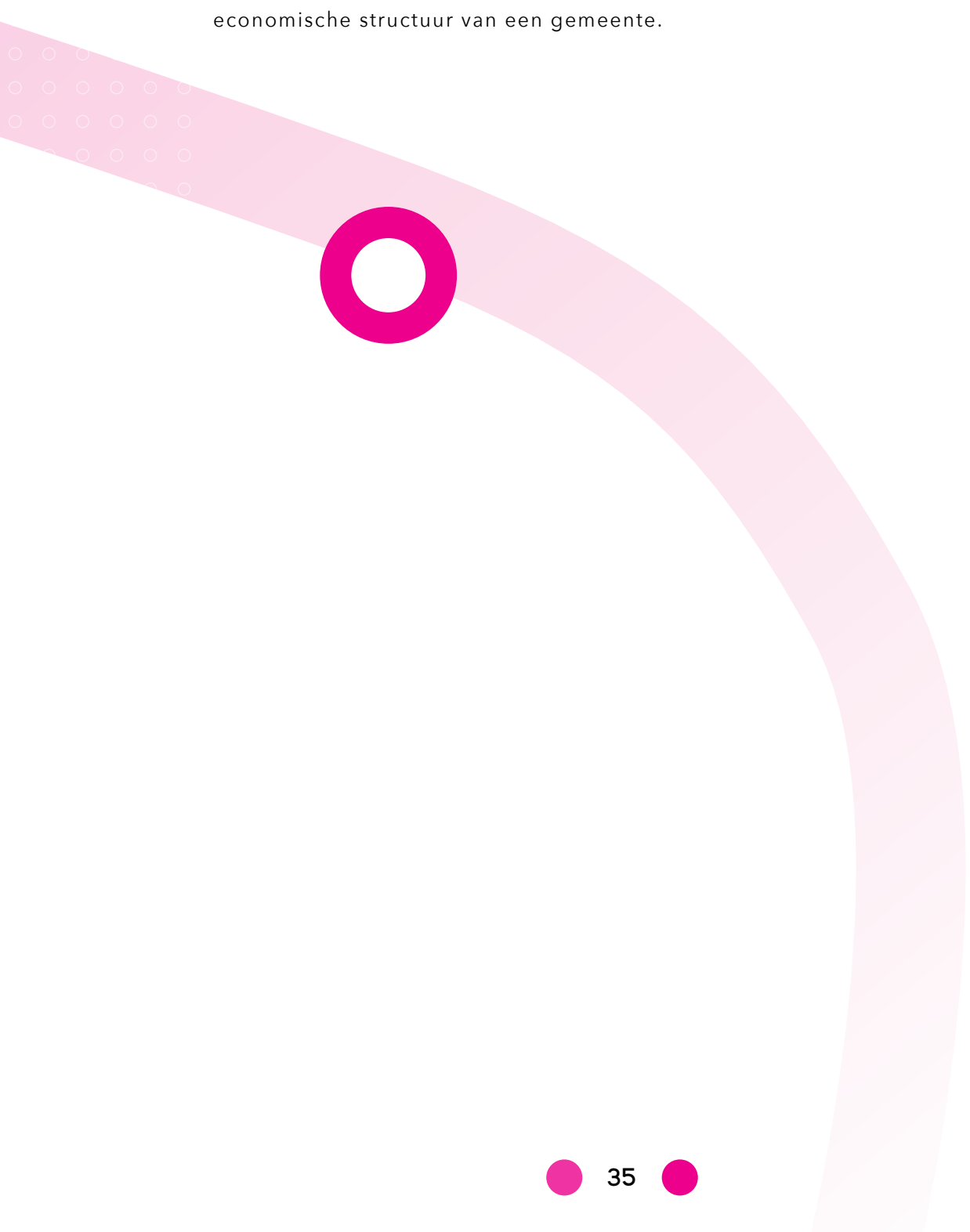
⁵⁵ O. van der Wal, Steden van Waarde, perspectief voor stedelijke vernieuwing, Den Haag 2015.

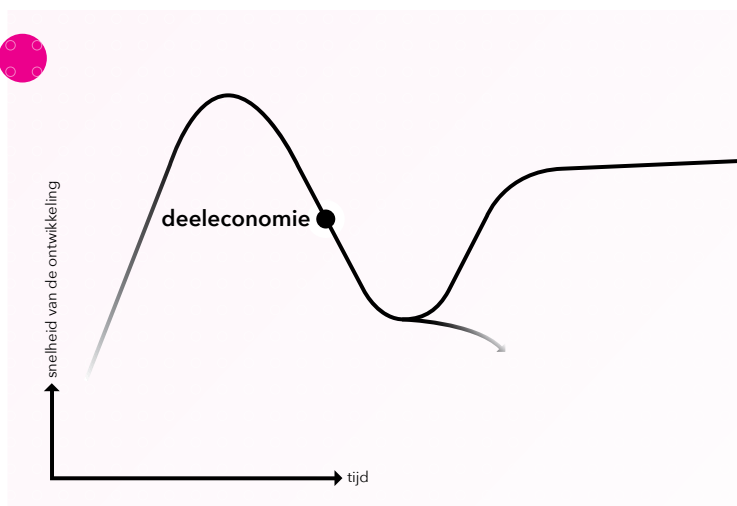
VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Deze ontwikkeling wordt sterk beïnvloed door beleidskeuzes op landelijk en gemeentelijk niveau, bijvoorbeeld als het gaat om de (beperkte) mogelijkheden van corporaties, of de samenwerking tussen het sociale (transformatie) en het fysieke domein (Omgevingsvisie). Een koppeling aan de opgave van de verduurzaming van de woningvoorraad zou de aanpak van kwetsbare wijken kunnen versnellen.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

De ontwikkeling heeft direct impact op vele aspecten van het gemeentelijke beleid. Hij gaat over veiligheid, duurzaamheid, de sociale, ruimtelijke en economische structuur van een gemeente.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Diverse peer-2-peer platformen (denk aan Marktplaats) zijn inmiddels onderdeel van het dagelijks leven. Toch zijn de platformen nog niet overal doorgedrongen. Daarnaast zijn er strubbelingen wat betreft de effecten op lokaal niveau rondom de grote platformen als Airbnb en Uber.

WAT IS HET?

De deeleconomie is een samenvattende term voor diensten tussen consumenten onderling die via een internetplatform worden aangeboden.⁵⁶ Het wordt ook wel de platformeconomie genoemd. Eén van de kenmerken van bedrijven die via een peer-2-peer platform werken is dat zij zelf geen goederen bezitten. Zij faciliteren het onderling ruilen of uitlenen. Daardoor concurreren zij met dienstverleners die wel goederen bezitten. De gedachte erachter is dat deze producten, bijvoorbeeld kamers, auto's of gereedschap, een groot deel van de tijd geen functie hebben. De goederen worden beter benut door te delen. Veel bedrijven in de deeleconomie zijn gedreven door sociale waarden, maar dat geldt niet voor allemaal. De meest bekende zijn Airbnb en Uber. Zij hebben een groot bereik en zijn een speler van betekenis op de markt waarin zij opereren.

⁵⁶ In 2015 is dit begrip opgenomen in het Oxford English Dictionary. Zie ook M. Kreijveld e.a. (Rathenau Instituut), De kracht van platformen, Den Haag 2014.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Sites als Airbnb en Peerby worden uiteraard ook in Overijssel gebruikt. De moeilijkheden die Amsterdam kent met Airbnb zijn hier niet bekend, maar ook in Overijssel is de site de grootste hotelketen. Vergelijkbare sites voor de verhuur van kampeerplaatsen in plaats van hotelkamers zijn ook al op de markt en zullen impact hebben op de sector. Daarnaast speelt in Overijssel een aantal initiatieven op het gebied van vervoer, waarbij dorpsbewoners via platforms elkaar vervoer aan kunnen bieden.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

In eerste instantie werd de platformeconomie als iets heel positiefs onthaald. Als je producten kan delen, dan hoef je ze niet aan te schaffen. Platformen leiden tot nieuwe netwerken van gelijkgestemden. Inmiddels is de stemming iets gekanteld. Vooral de onstuimige groei van Airbnb heeft een ontwrichtende werking in grote steden zoals Amsterdam.⁵⁷ Het inkomen dat met Airbnb gegenereerd kan worden, doet de huizenprijzen en de vraag naar huizen toenemen. Meer mensen signaleren ook dat de deeleconomie het verschil tussen mensen met en zonder bezit vergroot. Verder wordt ook geregeld afgegeven op het feit dat een aantal van deze bedrijven zich opstellen als louter een communicatieplatform en maar beperkt verantwoording nemen voor misstanden.⁵⁸

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Deze ontwikkeling zal ongetwijfeld doorgaan: hij behoort tot het hart van de netwerksamenleving. Wel kunnen diensten vertraagd worden door wet- en regelgeving, omdat overheden ingrijpen tegen ongewenste effecten van sites.

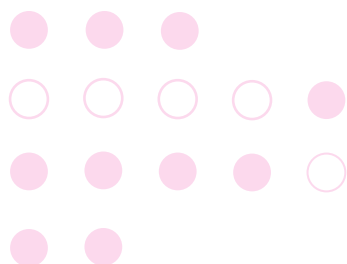
RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeenten kunnen er voor kiezen op dit vlak passief of actief te acteren. Een actief beleid zou bijvoorbeeld inhouden dat de gemeente stimuleert dat platformen worden gebruikt ten behoeve van de sociale cohesie in dorpen en buurten, het coördineren van vraag en aanbod aan zorg of vervoer, het uitwisselen van ervaringen met decentrale energieopwekking. Er zijn veel voorbeelden van sites: mijnbuurtje.nl, croqer.nl, nextdoor.nl, ring-ring.nu en buurtwagen.nl.

⁵⁷ Gemeente Amsterdam, Evaluatie toeristische verhuur van woningen, Amsterdam 2016.

⁵⁸ T. Slee, What's yours, is mine. Against the sharing economy, 2016.

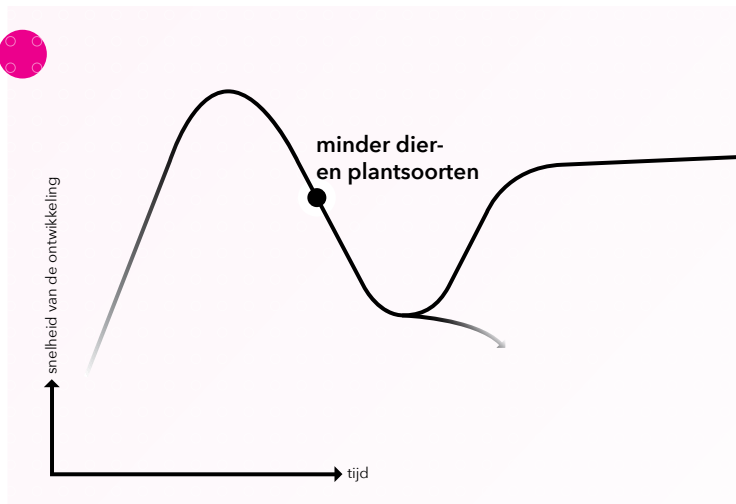
De gemeente Amsterdam heeft de meeste ervaring met vraagstukken rondom de deeleconomie. Andere gemeenten kunnen daarvan leren. Amsterdam poogt een antwoord te vinden op de overlast die ontstaat door illegale verhuur van kamers aan toeristen. In december 2016 heeft de gemeente een afspraak gemaakt met Airbnb om de verhuur tot maximaal 60 dagen per jaar te beperken.⁵⁹

⁵⁹ Gemeente Amsterdam, Overeenkomst gemeente Amsterdam en Airbnb, 22 november 2016.

MINDER DIER- EN PLANTENSOORTEN

11

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

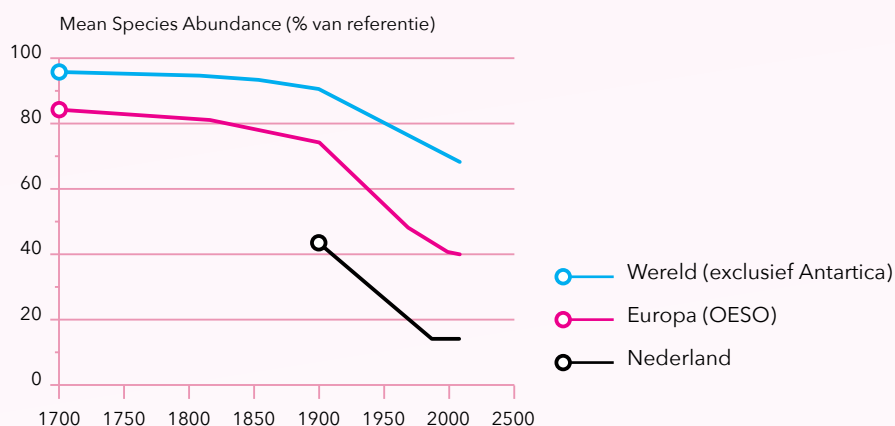
Er zijn twee redenen om de vermindering van het aantal dier- en plantensoorten te plotten in de 'reactiefase'. Ten eerste is een voorzichtig herstel van de biodiversiteit in Nederland waarneembaar. Ten tweede is de aandacht in het natuurbeleid voor soortenrijkdom aan het verminderen. De betekenis van de natuur voor de mens wint aan aandacht.

WAT IS HET?

Biodiversiteitsverlies is de afname van soortenrijkdom, planten en dieren. Het Planbureau voor de Leefomgeving constateert dat de biodiversiteit in Nederland in de twintigste eeuw behoorlijk is gedaald, ondanks beleid om dit tegen te gaan.⁶⁰ Er is veel oorspronkelijke natuur verloren gegaan. Door landgebruik voor andere functies en versnippering van de overgebleven natuurgebieden is de populatieomvang van inheemse soorten gedaald en soms helemaal verdwenen.

⁶⁰ PBL, Balans van de leefomgeving, Den Haag 2016.

Biodiversiteit in Nederland, Europa en Mondiaal.
Bron: PBL, themasite natuur, landbouw en biodiversiteit.

De afgelopen jaren is er sprake van een licht herstel. De verwachting is dat er een stijging zal zijn van het aantal soorten en habitatten dat in goede staat van instandhouding verkeert - van 55% van de soorten in de Vogel- en Habitat-richtlijn in 2015 naar 65% in 2027.⁶¹ Er is niet alleen biodiversiteit te winnen in natuurgebieden. Een groot deel van het herstel van biodiversiteit is ook te behalen in niet-natuurgebieden, zoals agrarische omgevingen en in en om de bebouwde omgeving.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Overijssel levert een bovengemiddelde bijdrage aan het realiseren van de doelstellingen als het gaat om biodiversiteit.⁶² De afgelopen jaren was de discussie tussen 'natuur' en 'landbouw' in de provincie af en toe zeer fel. Daar is door projecten als 'Samen Werkt Beter' verandering in gekomen. Natuur en landschap zijn voor vele Overijsselaars belangrijk: zij zien het als een grote pré van de leefomgeving in de provincie. Daarnaast is Overijsselse natuur een belangrijke fundament voor toerisme. Natuurgebieden worden hoog gewaardeerd en er wordt behoorlijk wat geld besteed aan recreatie in de natuur.⁶³

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Er is al geruime tijd een discussie over de mate waarin het accent binnen het natuurbeleid moet liggen op de bescherming van soorten of op het

⁶¹ PBL, Lerende evaluatie van het natuurpact, Den Haag 2017, blz. 105.

⁶² PBL, Lerende evaluatie van het natuurpact, Den Haag 2017, blz. 103.

⁶³ Themasite PBL <http://themasites.pbl.nl/natuurverkenning/over-de-natuurverkenning/het-waarderen-van-natuur/zin-en-onzin-van-monetarisering/de-recreatieve-waarde-van-natuur>

gebruik van de natuur door de mens. Dat laatste kan vervolgens vele vormen aannemen. De Natuurverkenning 2014-2040 onderscheidde naast Vitale Natuur ook Beleefbare Natuur, Functionele Natuur en Inpasbare Natuur.⁶⁴ De nadruk op soortenbescherming wordt regelmatig als te technocratisch ervaren – waarbij het overigens veeleer gaat over de (starre) uitvoering dan over het principe dat kwetsbare soorten bescherming verdienen.⁶⁵

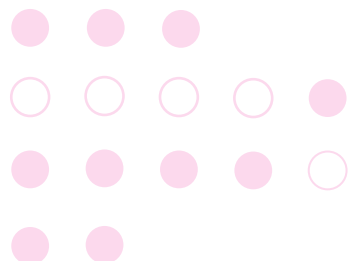
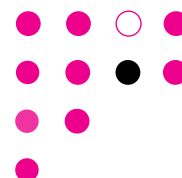
VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Biodiversiteitsverlies kan versneld of geremd worden door vele factoren. Klimaatverandering is daar één van. Klimaatverandering kan de achteruitgang versterken, vooral wanneer er geen rekening wordt gehouden met natuur bij implementatie van adaptatiemaatregelen.⁶⁶ Verder speelt het beleid een belangrijke rol. Biodiversiteit zal toe- of afnemen al naar gelang wij omgaan met de druk op de ruimte en de toewijzing van functies aan gebieden, bijvoorbeeld landbouw of woningbouw.

Het belang van andere overwegingen dan soortenrijkdom kan versterkt worden door tal van ontwikkelingen: op dit ogenblik is de relatie tussen groen en gezondheid ‘hot’. De aanwezigheid van groen draagt bij aan de waardering voor de woonomgeving. Daarnaast spelen burgerinitiatieven een rol: die gaan vaak over natuur vanuit andere perspectieven dan natuurbescherming.⁶⁷

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Het natuurbeleid in Nederland is belegd bij de provincies en speelt het in de gemeentelijke politiek een bescheiden rol.⁶⁸ Op het moment dat inderdaad het natuurbeleid ‘dichter bij de mensen’ wordt gebracht, zal dit voor gemeenten ook aan belang toenemen – bijvoorbeeld uit oogpunt van gezondheid en bewegen, de kwaliteit van de woonomgeving, natuur- en milieueducatie of recreatie. Groen zal dan een belangrijk aspect van de gemeentelijke omgevingsvisies worden.

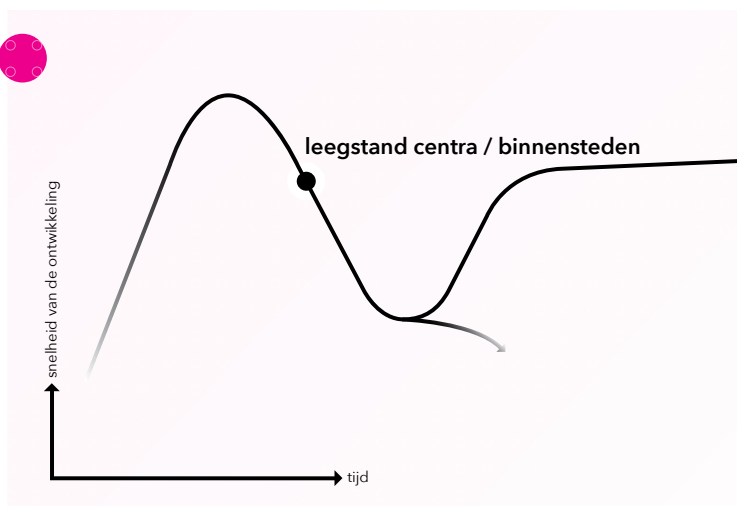
⁶⁴ PBL, Natuurverkenningen 2014-2040, visies op de ontwikkeling van natuur en landschap, Den Haag 2012.

⁶⁵ Natuurmonumenten, 2014, Natuur nader bekeken.

⁶⁶ Planbureau voor de Leefomgeving, 2015, Van risicobeoordeling naar adaptatiestrategie. Risicobeoordeling klimateffecten bij rapport ‘Aanpassen aan klimaatverandering’. Achtergrondstudie.

⁶⁷ Zie bijvoorbeeld R. van Dam e.a., R. During, Burgers en Landschap, Wageningen, 2008-2011.

⁶⁸ Natuurakkoord tussen Rijk en Provincies (2011)

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De laatste jaren is veel aandacht gegaan naar de leegstand van binnensteden. In de praktijk blijken de meeste binnensteden echter vitaal. De leegstand als gevolg van de krimpende markt voor winkel- en kantoorpanden riep andere, nieuwe ontwikkelingen op. Om die reden vindt u de ontwikkeling onder het toppunt van de trendcurve. De situatie verschilt echter sterk per gemeente.

WAT IS HET?

Er is minder ruimte nodig voor winkels en vaak ook kantoren in binnensteden. Daar zijn meerdere redenen voor, waarvan de voortschrijdende digitalisering de belangrijkste is. Werk, opleiding, winkelen en voor een deel ook zorg zijn daardoor minder plaatsgebonden. Zo zien we dat internetverkoop jaar na jaar stijgen. Daarnaast zijn we anders gaan werken waardoor minder vierkante meters per kantoormedewerker nodig zijn. In delen van Nederland en Overijssel is ook de demografie van belang. De groei van het aantal inwoners neemt af en de vergrijzing neemt toe. Dit heeft impact op het ruimtegebruik van centra – al was het maar omdat ouderen minder spullen kopen en omdat zij meer vrije tijd hebben.

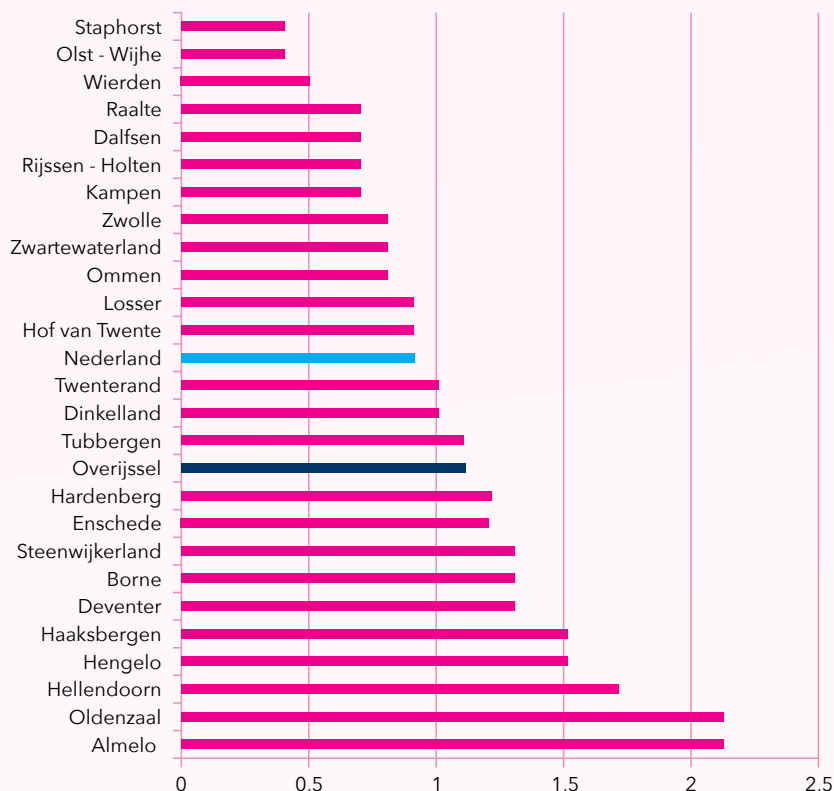
HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

De gemeenten in Overijssel hebben te maken met sterk verschillende

⁶⁰ PBL, Balans van de leefomgeving, Den Haag 2016.

leegstandscijfers. Mooie, oude binnensteden doen het over het algemeen beter dan jongere gemeenten. De ligging en omvang maken ook uit. De leegstand van kantoorpanden in Overijssel loopt gemiddeld tegen de 20% aan. Ook hier zijn grote verschillen tussen gemeenten en de kantoorleegstand in de binnenstad is relatief beperkt. De winkelleegstand in Overijssel bedraagt in 2016 gemiddeld 9,65%, dit komt neer op zo'n 320.000 m2. Zoals hieronder te zien is, is de leegstand in Almelo het hoogst en in Staphorst het laagst.

Leegstaande verkooppunten per 1.000 inwoners per gemeente in Overijssel, januari 2017 (aantallen)⁶⁹

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De leegstand van winkelpanden is voor veel inwoners een zichtbaar probleem (zichtbaarder dan bijvoorbeeld de leegstand van agrarisch vastgoed of bedrijfspanden op industrieterreinen). Een gevolg van leegstand is angst voor een zichzelf versterkend effect van leegloop van de stadscentra. Zo bestaat een scenario dat naarmate winkels verdwijnen, minder publiek naar de centra wordt getrokken, hetgeen weer het draagvlak van winkels vermindert. Op de achtergrond speelt het spookbeeld van de Amerikaanse 'donut cities' een rol.⁷⁰

⁶⁹ <http://www.overijssel.nl/over-overijssel/cijfers-kaarten/economie/economie/winkelleegstand-hoog/>

⁷⁰ Deze term verwijst naar Amerikaanse steden die veel economische activiteit kennen in de buitenring van de stad, terwijl tegelijkertijd de activiteit uit de centra verdwijnt.

Aan de andere kant heeft het Planbureau voor de Leefomgeving in het rapport 'De Veerkrachtige Stad' aangegeven dat juist binnensteden vaak veerkrachtig zijn.⁷¹ Er is sprake van een veranderingsproces waarbij nieuwe functies de plek van oude innemen. Zo neemt het ruimtelijk beslag van detailhandel weliswaar af, maar is sprake van een toenemende vraag naar ontmoetingsplekken: restaurants en lunchrooms, en ook creatieve plekken waar werk en recreatie samen komen.⁷²

Daarbij maakt het PBL wel de kanttekening dat er grote verschillen bestaan tussen gemeenten. Zwolle en Deventer hebben een duidelijk ander karakter dan de nieuwere Twentse steden, maar ook binnen die steden zijn weer duidelijk verschillende ontwikkelingen waar te nemen. Kleinere centra, zoals Steenwijk en Nijverdal, hebben regelmatig ook hoge leegstandscijfers.

Opvallend is dat het binnenstadsmanagement vaak vooral mikt op vitalisering van de detailhandel. Dat is belangrijk, maar het mogelijk maken van nieuwe functies (en een mix van functies) lijkt minstens zo belangrijk.

VERSTERKENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Een belangrijke vertragende factor voor de ontwikkeling van de binnenstad is de vastgoedmarkt. Die reageert traag op de veranderende omstandigheden. Op het moment dat een waardedaling wordt geaccepteerd ontstaat ruimte voor nieuwe functies van panden.

Onderzoek toont aan dat de regelgeving op zichzelf geen vertragende factor voor functieverandering hoeft te zijn, maar dat de wijze van toepassing daarvan wel de voortgang kan frustreren.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

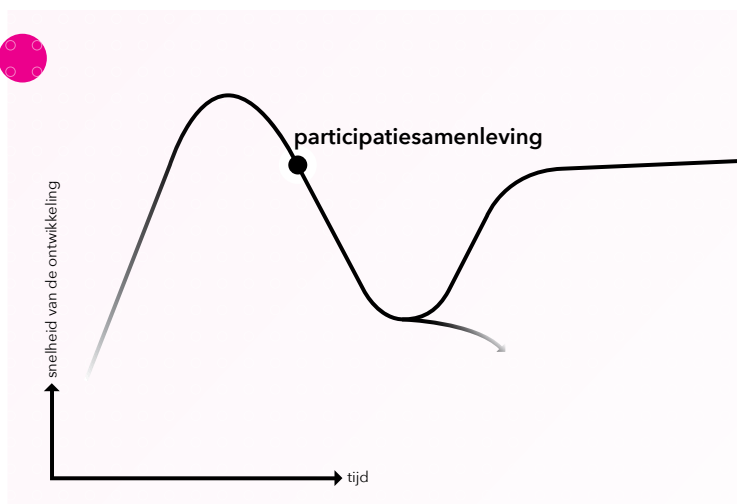
Het centrum is vaak het visitekaartje van een gemeente. Het bepaalt 'wie je bent als gemeente'. In die zin is de aanpak van de binnenstad onderwerp van politiek debat. Welke spelers draag je een warm hart toe, en in welke mate? De bewoners, initiatieven van onderop, ontwikkelaars, evenementen, kantoren?

Daarnaast betekent aandacht voor het centrum ook altijd iets voor de andere delen van een gemeente. Als alle detailhandel in het centrum wordt geconcentreerd, zullen wijkwinkelcentra het moeilijk krijgen. Ook dat vraagt politieke afwegingen en keuzes in het instrumentarium dat kan worden ingezet.⁷³

⁷¹ D. Evers e.a., De veerkrachtige binnenstad, Den Haag 2015.

⁷² De trend beleveniseconomie gaat hierop in.

⁷³ D. Evers e.a., De veerkrachtige binnenstad, Den Haag 2015.

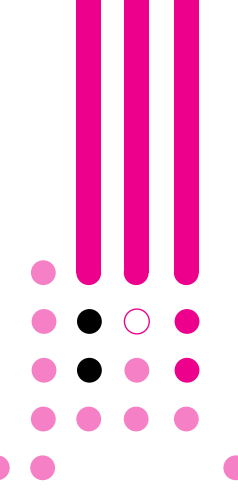
TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De term 'participatiesamenleving' diende aan te geven dat de overheid meer van de eigen verantwoordelijkheid van de mensen zal uitgaan. Als reactie daarop vestigen velen nu de aandacht op de voorwaarden waaronder mensen hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Het debat is met andere woorden een volgende fase ingegaan.

WAT IS HET?

De term 'participatiesamenleving' werd geïntroduceerd in het politieke debat in de troonrede van 2013. De alinea waarin dat gebeurde schetste twee achtergronden. De één was die van bezuinigingen, de ander die van een grotere mondigheid en zelfstandigheid van burgers in de hedendaagse samenleving ('(...) *Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondig en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.*

(...)'). Deze twee redenen om van een nieuw type samenleving te spreken leidden direct tot debat: het leek erop dat de analyse niet op inhoudelijke maar financiële gronden werd geïntroduceerd.

De term wordt in verschillende contexten gebruikt. Soms verwijst hij naar de politiek-bestuurlijke ontwikkeling naar een meervoudige democratie, waarbij groepen burgers op allerlei manieren zelf initiatieven ontplooiën onafhankelijk van wat er in raad- of statenzalen gebeurt.⁷⁴ Vaak duikt hij op in het sociale domein, waarbij de gedachte is dat iedereen die dat kan verantwoordelijkheid neemt voor zijn of haar eigen leven en omgeving, zonder hulp van de overheid. Daarbij kan het individu ook de hulp inschakelen van zijn of haar eigen netwerken, zo is de gedachte.

Het geven van onbetaalde hulp in ongeorganiseerd verband is één van de indicatoren van de ontwikkeling naar een participatiesamenleving. In 2014 heeft 34% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder in de vier weken voorafgaand aan de enquête onbetaalde hulp gegeven aan zieken, burenen, familie, vrienden en bekenden. In 2013 was dat ook 34%, in 2012 33%. Het blijft dus stabiel. Een derde van de bevolking geeft dergelijke hulp. Het aandeel vrijwilligers in 2014 is met 1 procentpunt gedaald ten opzichte van 2013 en twee procentpunten ten opzichte van 2012.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In Overijssel wordt goed gescoord als het gaat om familie- en burenencontacten. Ook is 55% van de Overijsselaars actief als vrijwilliger, terwijl het landelijke gemiddelde op 49,2% ligt. Dit past bij het beeld dat er meer vrijwilligerswerk wordt gedaan in minder stedelijke woongebieden. Overigens betekent één en ander niet dat Overijssel bijzonder goed scoort als het gaat om mantelzorg. Dat is niet zo.⁷⁵

In Overijssel is, net als de rest van Nederland, circa 10% van de bevolking afhankelijk van een arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids- of bijstandsuitkering. Dat percentage blijft de afgelopen decennia vrij constant. In die zin is de maatschappij weinig veranderd door de introductie van de term 'participatiemaatschappij.'

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Recent bepleitte de WRR een realistisch perspectief op het denk- en doenvermogen van mensen en daarmee aandacht voor de grote hoeveelheid mensen die minder redzaam zijn.⁷⁶ De publicatie sluit aan bij veel onderzoek dat er op wijst dat 'zelfredzaamheid niet vanzelf gaat'. De analyse dat de

⁷⁴ Commissie Toekomstgericht lokaal bestuur ('cie. Van der Donk'), Op weg naar meervoudige democratie, Den Haag 2016.

⁷⁵ Zie Trendbureau Overijssel, Zorgen voor Gezondheid, Zwolle 2017.

⁷⁶ WRR, Weten is nog geen doen, een realistisch perspectief op redzaamheid, Den Haag 2017, blz. 20.

verzorgingsstaat verleden tijd is, wordt niet in twijfel getrokken, net zo min als de verwachting dat in de toekomst mensen door middel van platforms voor sociale hulp, lotgenotencontacten en bewonersinitiatieven in stad en land hun lot in eigen hand zullen nemen. Wel ligt de aandacht meer op de condities waaronder mensen en groepen hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen.

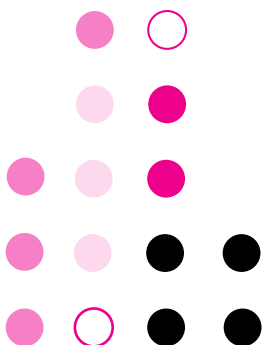
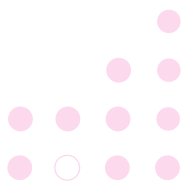
VERSNELLELENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Het pleidooi voor een participatiesamenleving was gedeeltelijk ingegeven door bezuinigingen. Op het moment dat die minder nodig zijn, is het minder noodzakelijk dat de overheid per se minder doet, en ontstaat ruimte om te denken over wat de overheid anders zou kunnen doen.

Ook de nadelige maatschappelijke effecten van de roep om meer zelfredzaamheid kan de aandacht voor het gebrek aan redzaamheid verstevigen. Denk daarbij aan de sociale gevolgen van grotere ongelijkheid, of in het bestuurlijke domein aan het feit dat een groep mensen niet meedoet aan burgerinitiatieven of nieuwe vormen van democratie.

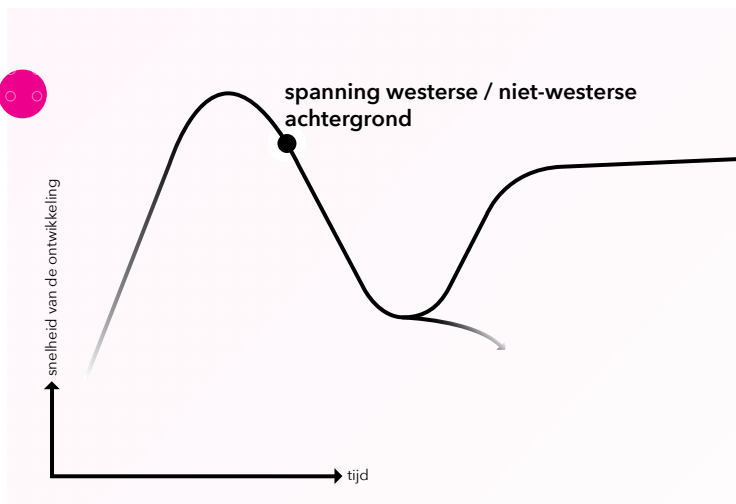
RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Op het moment dat de focus van beleid minder op de zelfredzaamheid komt te liggen en er meer aandacht zal zijn voor de beperkingen van het denk- en doenvermogen van mensen, zal dit het beleid op tal van terreinen veranderen. Het gaat daarbij wellicht in eerste instantie om het sociale- en gezondheidsbeleid, maar feitelijk raakt het hele handelen van de overheid ten opzichte van zijn burgers: die zal meer empathisch en minder afstandelijk zijn, minder gericht op regels en meer op persoonlijke omstandigheden. Systeem- en leefwereld komen dichterbij elkaar.

SPANNINGEN TUSSEN NEDERLANDERS MET WESTERSE EN NIET-WESTERSE MIGRATIEACHTERGROND

14

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Nederlanders geven op dit ogenblik aan veel spanningen tussen autochtonen en migranten te beleven. De integratie van migranten met een niet-Westerse achtergrond is zeker niet zonder problemen, maar de cijfers geven aan dat hij wel degelijk plaatsvindt. Om die reden schatten wij in dat de ervaren spanningen zullen verminderen. Uiteraard kan deze inschatting anders worden door een veelheid aan omstandigheden, zoals bijvoorbeeld een terroristische daad of spanningen in het land van herkomst.

WAT IS HET?

Tegelijk met de komst van vluchtelingen zijn in Nederland de zorgen over immigratie en integratie toegenomen.⁷⁷ Daarbij wordt de tweedeling vaak in religieuze termen geduid: mensen ervaren dan een grotere tegenstelling tussen moslims en niet-moslims.⁷⁸ De spanningen uiten zich ook in toenemende klachten over discriminatie. Een toenemend aantal moslims voelt zich minder welkom in Nederland.⁷⁹

⁷⁷ SCP, Burgerperspectieven 2016-4, blz. 16-17.

⁷⁸ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz.5-6.

⁷⁹ I. Andriessen, Discriminatie herkennen, benoemen, melden, Den Haag 2017, blz. 10.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

In Overijssel zijn er op diverse plekken aanslagen geweest op moskeeën en waren de discussies over AZC's soms zeer fel.⁸⁰

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De spanningen tussen autochtonen en migranten staan in het middelpunt van de politieke belangstelling in Nederland.

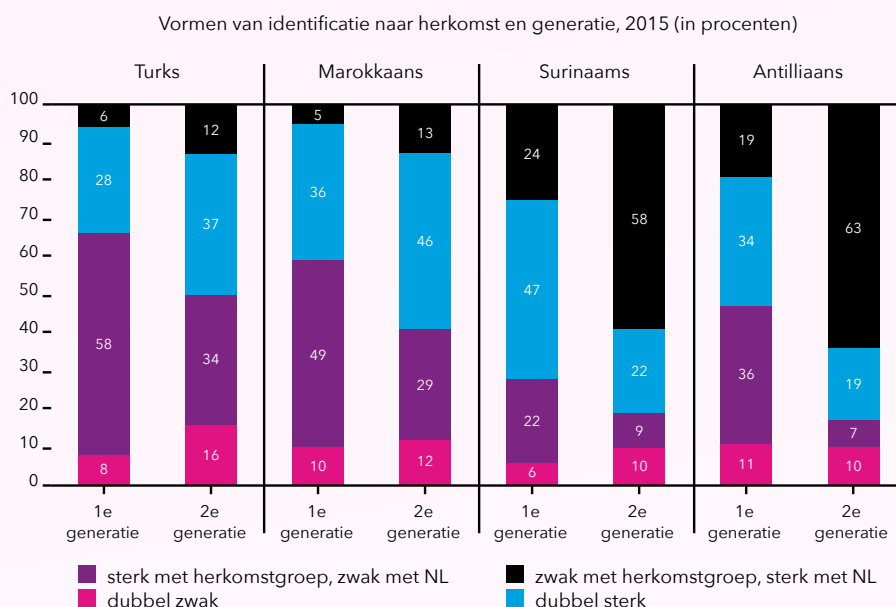
VERSNELLEDE OF REMMENDE FACTOREN

Er zijn vele mogelijke oorzaken die de spanningen tussen autochtonen en niet-Westerse migranten kunnen vergroten, zoals bijvoorbeeld aanslagen en oorlogen die nieuwe vluchtelingen tot gevolg zullen hebben. Als mensen het idee hebben dat sprake is van oneerlijke concurrentie om werk of woonruimte kan dat ook tot meer spanningen leiden.

Daarentegen is er een aantal structurele ontwikkelingen die spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen kunnen verminderen.

Nederlanders met een niet-Westerse achtergrond integreren in Nederland.

Het opleidingsniveau van Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond stijgt bijvoorbeeld sterk, hoewel het nog altijd afwijkt van het opleidingsniveau van mensen met een Nederlandse achtergrond.⁸¹ Ook andere indicatoren laat een positieve trend zien: het misdadcijfer onder mensen met een niet-Westerse achtergrond daalt sinds 2004, hoewel ook hier

⁸⁰ I. van der Valk, Angst, een slechte raadgever voor beleid, Zwolle, 2017 (essay geschreven voor verkenning 'Grotere Tegenstellingen?' van het Trendbureau Overijssel).

⁸¹ SCP, Integratie in Zicht?, Den Haag, 2016, blz. 64-65.

geldt dat er nog steeds verschillen zijn met de autochtone bevolking.⁸² De identificatie met Nederland is in de tweede generatie Marokkanen en Turken duidelijk groter dan in de eerste generatie (zie grafiek pagina 49).⁸³

Een belangrijke indicator waar een dergelijk integratieproces niet plaatsvindt is de arbeidsparticipatie. Die blijft op hetzelfde niveau, ongeveer 12% lager dan die van de autochtone Nederlanders.⁸⁴

Er zijn overigens ook structurele redenen die ertoe kunnen leiden dat de sociaal-culturele spanningen stijgen. Het SCP benoemt bijvoorbeeld de verdere 'balkanisering' van de samenleving: we leven als gevolg van de opkomst van sociale media steeds meer in 'bubbels' van groepen met een eigen visie op de realiteit. Als deze bubbels gepaard gaan met grotere economische ongelijkheid, kunnen tegenstellingen explosief worden.⁸⁵

Overigens dient te worden opgemerkt dat de omvang van de groep Nederlanders met een Marokkaanse en Turkse achtergrond in Overijssel niet meer groeit. Dit heeft wellicht ook een dempend effect op waargenomen spanningen, hoewel Nederlanders geneigd zijn het aantal moslims in Nederland te overschatten: men denkt dat 19% van de bevolking moslim is, terwijl dat 6% is.⁸⁶

Overijssel	aantallen bevolking				
	2000	2005	2010	2015	2016
totale bevolking	1077625	1109432	1130345	1140652	1144280
niet-westerse allochtoon	62852	75869	81501	86193	89565
westerse allochtoon	75362	77053	78992	79826	79691
Marokko	3577	4072	4290	4308	4299
(voormalig) Ned. Antillen en Aruba	3232	4046	4348	4604	4692
Suriname	4789	5090	5273	5398	5456
Turkije	30727	33969	35133	34702	34473

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeenten hebben meerdere beleidsalternatieven als het gaat om spanningen tussen migranten en autochtonen. Sommige gemeenten zullen proberen actief de kloof tussen groepen te overbruggen. Andere gemeenten zullen de nadruk op handhaving leggen en vooral in de gaten houden dat mensen niet radicaliseren. Weer een andere aanpak is om als gemeente voorbereidingen te treffen op een situatie van snelle escalatie na bijvoorbeeld een aanslag in Nederland.

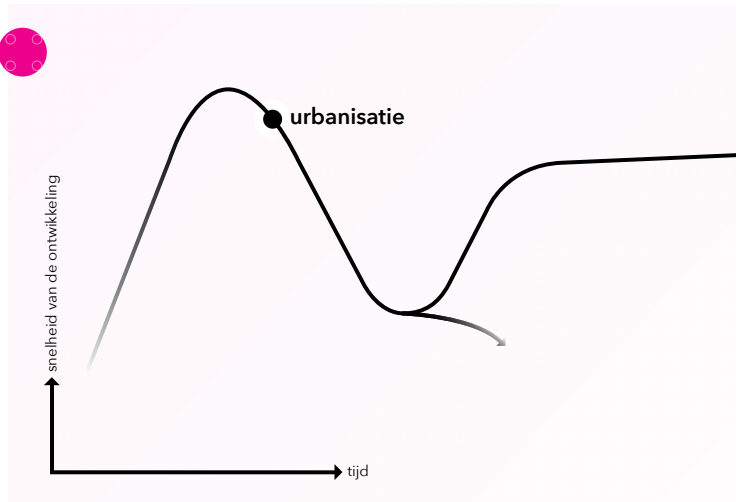
⁸² SCP, Integratie in Zicht?, Den Haag, 2016, blz. 157.

⁸³ SCP, Integratie in Zicht?, Den Haag, 2016, blz. 215.

⁸⁴ SCP, Integratie in Zicht?, Den Haag, 2016, blz. 81.

⁸⁵ SCP, De Toekomst Tegemoet, Den Haag, 2016, blz. 156 e.v.

⁸⁶ <http://nos.nl/artikel/2163084-het-aantal-moslims-stijgt-maar-met-hoeveel.html>

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

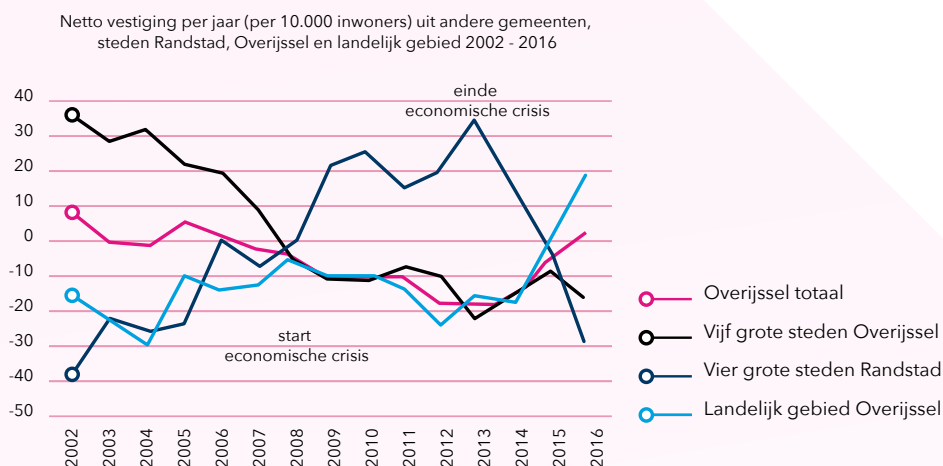
Sinds het begin van de jaren negentig is er in Nederland een trek naar de stad. Daar lijkt een einde aan gekomen. Sinds 2007 is het saldo van de vijf Overijsselse steden (Almelo, Deventer, Enschede, Hengelo en Zwolle) gezamenlijk negatief. Sinds 2015 is bovendien het saldo van de vier grote Randstedelijke steden met Overijssel negatief: er vertrekken meer mensen naar de provincie dan vanuit de provincie naar deze vier steden. Om die reden plaatsen we de trend over de top van de curve. Het is mogelijk dat de urbanisatie weer voortgaat na een dip, maar ook dat dat niet het geval is.

WAT IS HET?

Onder urbanisatie, ofwel verstedelijking, verstaan we de trek van inwoners van het platteland naar de stad. Van 2004 tot 2013 is deze beweging duidelijk zichtbaar in de cijfers van het CBS. Sinds 2009 vond 37% van de totale Nederlandse bevolkingsgroei plaats in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. In de periode 2004-2009 was dit aandeel slechts 21%. Sinds 2009 is de verstedelijking van Nederland in de vorm van concentratie van de bevolking in de vier grote steden dus doorgegaan. Overigens is de trek naar de stad een fenomeen dat pas vanaf circa 1990 dominant werd. De twee decennia daarvoor was juist sprake van een trek van de stad naar buiten.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Vanaf 2002 daalt het vestigingssaldo van de vijf grote steden in Overijssel.⁸⁷ Vanaf 2007 is dit saldo zelfs negatief. In het landelijke gebied is het vestigingssaldo tussen 2002 en 2016 juist gestegen. Het platteland wint aan populariteit.

Om de ontwikkeling van de urbanisatie in beeld te brengen zijn in de grafiek hierboven de saldi van de Overijsselse steden weergegeven. Er zijn wel grote verschillen tussen de steden. Met name de uitzonderingspositie van Zwolle valt op:

bevolkingsmutatie binnenlands migratiesaldo (CBS) - gemeenten

	Almelo	Deventer	Enschede	Hengelo	Zwolle
2000	55	285	-371	188	363
2001	120	41	189	15	596
2002	300	497	886	-130	217
2003	219	602	600	-146	190
2004	-80	531	753	6	354
2005	-372	353	576	35	535
2006	-265	-6	310	-42	1006
2007	-54	283	69	-633	826
2008	-263	-333	217	-385	445
2009	-260	-556	261	-421	433
2010	-190	-558	-91	-231	441
2011	-221	-691	-49	109	439
2012	-285	-727	314	-45	215
2013	-421	-675	-61	-3	0
2014	-291	-505	-287	66	152
2015	-96	-330	-365	-145	452

Overigens groeien de meeste Overijsselse steden ondanks een negatief binnenlands migratiesaldo. Dat kan komen door immigratie vanuit het buitenland of door een positief saldo bij geboorten en sterfgevallen.

⁸⁷ Paragraaf gebaseerd op CBS-gegevens, bewerkt door afdeling Beleidsinformatie, Provincie Overijssel.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Volgens de prognose van het CBS zet de urbanisatie door. Van de verwachte groei van de Nederlandse bevolking, bijna 950 duizend tussen 2015 en 2030, zal bijna drie kwart plaatsvinden in de grotere gemeenten (met 100.000 of meer inwoners). De grootste groei wordt verwacht in de vier grote steden, die in 2030 gemiddeld 15% meer inwoners dan in 2015 zullen tellen. Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht zijn volgens het CBS samen goed voor een derde van de Nederlandse bevolkingsgroei tot 2030. Deze groei is echter niet toe te schrijven aan de trek van mensen van het platteland naar de stad. Het is te danken aan buitenlandse migratie en het feit dat er in de grote steden meer geboorten zijn.

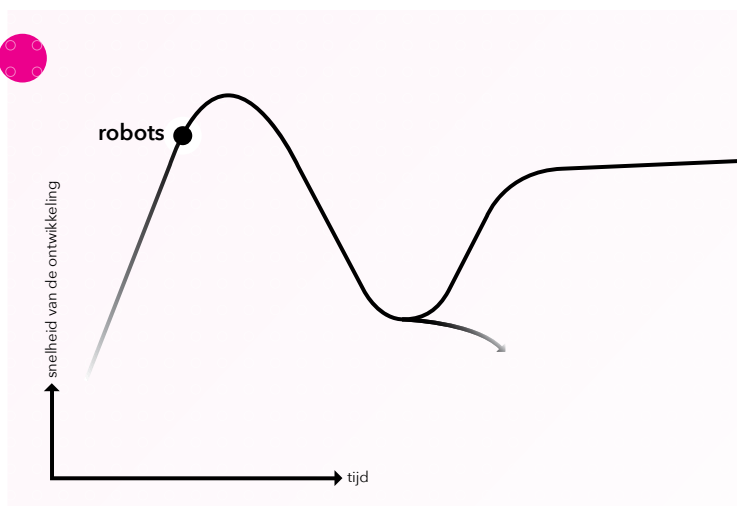
VERSTERKENDE OF REMMENDE FACTOREN

In de Welvaart en Leefomgeving-scenario's geven het PBL en het CPB aan dat er een fundamentele onzekerheid is over de mate van spreiding van de bevolking. Zij werken twee scenario's uit: een Scenario Hoog met hoge economische groei en een concentratie op de Randstad en een Scenario Laag met lage economische groei en een spreiding van de bevolking over meer delen van Nederland. Opmerkelijk genoeg is de laatste twee jaar sprake van een combinatie van hoge economische groei en spreiding van de bevolking. De groei is op het ogenblik meer dan 2% (hoger dan het hoge groei scenario) en het vestigingssaldo van Overijssel met de vier grote steden is positief: sinds 2015 vertrekken er meer mensen uit de vier steden naar Overijssel dan andersom.⁸⁸

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

De geschetste ontwikkelingen hebben consequenties voor het woonbeleid en het economisch beleid van gemeenten. Het is belangrijk de ontwikkelingen in de gaten te houden, bijvoorbeeld als het gaat om de vraag naar woningen of het aanbod aan beroepskrachten. Er zijn in Overijssel gebieden waar krimp plaatsvindt - en dat zal in de toekomst in meer gevallen zo zijn - maar het algemene beeld dat het landelijk gebied 'leegloopt' lijkt niet te kloppen.

⁸⁸ Dit scenario wordt door het CPB en PBL wel verkend in de aanvullende onzekerheidsverkenningen: CPB, PBL, Toekomstverkenning welvaart en leefomgeving, Cahier Regionale ontwikkeling en verstedelijking, Den Haag 2015, blz. 30 e.v.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er wordt veel gesproken over robotisering. In sommige sectoren, de landbouw, de financiële wereld en delen van de industrie, is hij ook diep doorgedrongen. Sociale robots, daarentegen, staan nog maar aan het begin van de ontwikkeling. 3-D-printers bezetten een positie in het midden.

WAT IS HET?

Robotisering is het overnemen van taken die eerst door mensen werden gedaan door intelligente machines, ofwel robots. Robots kunnen fysieke vormen aannemen zonder eruit te zien als een robot, zoals machines in fabrieken of werkplaatsen. Robots in de zorg of in het onderwijs zijn daarentegen meer gericht op menselijk contact. De laatste jaren zien we ook steeds meer gebruik van chatbots in de dienstverlening. Klanten stellen hun vraag aan een digitale assistent.⁸⁹

Wat betreft het aantal robots op de Nederlandse werkvloer verwijst de WRR naar een rapportage van de International Federation of Robotics uit 2015. Daarin staat dat in Nederland 8470 industriële robots, ofwel 93 per 10.000 werknemers worden ingezet.⁹⁰ Dienstenrobots worden vooral in de

⁸⁹ Zie ook: Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving. Visies en inzichten uit de wetenschap over de relatie technologie en werkgelegenheid, Den Haag 2015.

⁹⁰ WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

landbouw en bij defensie ingezet. Ook in de privésfeer is de aanschaf van robotgrasmaaiers en robotstofzuigers steeds toegankelijker geworden.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Robots fascineren ons, maar roepen ook angsten op. De grootste angst is dat robotisering ten koste gaat van werkgelegenheid. Volgens de Europese economische denktank Bruegel zou in Nederland 49,5% van de banen gevoelig zijn voor automatisering. Bruegel vraagt ook aandacht voor de onzekerheid over robotisering van arbeid en het grote verschil in opvattingen tussen deskundigen hierover.⁹¹ Sommigen zijn namelijk helemaal niet overtuigd dat robotisering werkgelegenheid doet afnemen, vooral omdat werkzaamheden zullen veranderen en er ook nieuwe banen zullen ontstaan.

Onder andere in de bankensector zijn sinds de financiële crisis veel banen verloren gegaan. Een vaak genoemde reden in de pers is de automatisering van de diensten.⁹² Dit vraagt om andere vaardigheden van medewerkers. Toch wordt er ook veel gesproken over de kansen en voordelen van robots, zoals in de zorg. Eerste onderzoeken tonen voorzichtig aan dat robots zouden kunnen helpen met handelingen en dat sociale interactie met robots helpt eenzaamheid te verminderen.⁹³

Robotisering biedt kansen voor de economie. Bedrijven halen productie weer terug naar Nederland, omdat de productiekosten dalen dankzij de inzet van intelligente machines. Bovendien ontstaat er behoefte aan arbeid bij de programmering en het onderhoud.⁹⁴ Onderzoek op gemeentelijk niveau bevestigt de gunstige effecten voor de arbeidsmarkt o.a. in de metaalsector.⁹⁵

HOE SPEELT HET IN OVERIJSEL?

De Smart Industry Agenda van Overijssel wil een boost geven aan o.a. verduurzaming door digitaal te produceren. Robotisering speelt daarbij een rol.⁹⁶ De Smart Welding Factory is bijvoorbeeld een lasfabriek waar robots aan het werk zijn. Via de Industrie Agenda BOOST wordt ingezet op sociale innovatie en de inzet van technisch geschoold personeel. De agrarische

⁹¹ Bruegel, The Computerisation of European Jobs. Who Will Win and Who Will Loose from the Impact of New Technology onto Old Areas of Employment?, 2014.

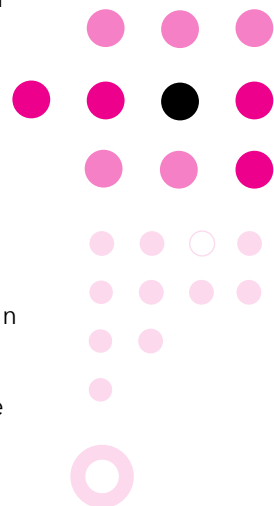
⁹² Financieel dagblad, Ontslagen in bankensector nog lang niet voorbij, 22 november 2016.

⁹³ <https://www.onderzoek.hu.nl/Nieuws/De-positieve-effecten-van-zorgrobot-ZORA>

⁹⁴ Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving, Den Haag 2015.

⁹⁵ Platform 31, Robotisering en automatisering in de metaalsector: betekenis voor werk en onderwijs, den Haag 2017.

⁹⁶ <https://www.smartindustry.nl/nieuws/oost-nederland-geeft-industrie-een-boost/>

sector is een van de eerste domeinen waar robotisering doorzet. De melkrobot is voor veel bedrijven niet weg te denken.⁹⁷

VERSNELLENDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Technologische ontwikkelingen in artificiële intelligentie gaan razendsnel. Spraakherkenning en visuele herkenning ten behoeve van digitale interactie met consumenten zijn de laatste jaren al steeds meer toegepast door de giganten uit Silicon Valley, zoals Google, Amazon, Apple, Microsoft, Facebook en anderen. Ook lijken er vorderingen te worden gemaakt met helper-robots die mensen ondersteunen bij hun werk, al is het nog wachten op onafhankelijk onderzoek.⁹⁸ Voor ambachtelijke bedrijven en fabrieken is het steeds toegankelijker om geavanceerde machines aan te schaffen die het werk van mensen overnemen.

Vertragende factoren kunnen de lage loonkosten zijn van (Oost-Europese) werknemers. Dit speelt vooral in de land- en tuinbouw. Maar ook voor robots die helpen bij huishoudelijke taken lijkt een businesscase nog niet in beeld. Het blijkt lastig om een robot te ontwerpen voor een hele reeks aan taken, zoals een verzorger of een verpleegkundige. Specifieke taken, zoals van een (duurbetaalde) medisch specialist lenen zich beter voor robotisering. De investeringskosten bij robotisering zijn hoog. Zeker omdat robots werk moeten kunnen doen dat een hoog niveau van oog-hand-coördinatie vraagt. Mocht het zo ver zijn dat robots worden inzet, dan verandert dit de organisatie ingrijpend. Samenwerken met robots en andere intelligente machines vraagt andere vaardigheden van het personeel en een toenemende vraag naar hogere functies.⁹⁹ Ook dat kan een reden zijn om de keuze voor robotisering vooruit te schuiven.¹⁰⁰

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

De ontwikkeling is relevant vanwege de effecten op de werkgelegenheid, maar ook de mogelijkheden in bijvoorbeeld het verkeer en de zorg. De WRR heeft in 2015 een actieve robotagenda bepleit, waarin de complementariteit tussen mens en machine centraal staat.¹⁰¹ Het Rathenau Instituut¹⁰² vraagt

⁹⁷ <http://www.overijssel.nl/over-overijssel/cijfers-kaarten/wlo-scenario/wlo-scenario-0/wlo3-landbouw/>

⁹⁸ Onderzoek naar de effecten van zorgrobot ZORA, ingezet door Utrechtse zorginstellingen is niet openbaar beschikbaar. In de journalistiek worden hier kritische kanttekeningen bij gezet. Zie <https://www.zorgictzorgen.nl/censuur-opvragen-onderzoeksrapport-zorgrobot-zora/>

⁹⁹ LEI, De agrarische sector in Nederland naar 2020; Perspectieven en onzekerheden, Den Haag 2009, blz. 29.

¹⁰⁰ Zie ook: WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

¹⁰¹ WRR, De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk, Den Haag 2015.

¹⁰² Rathenau Instituut, Werken aan de robotsamenleving. Visies en inzichten uit de wetenschap over de relatie technologie en werkgelegenheid, Den Haag 2015, blz. 15.

daarbij aandacht voor de rol van informatietechnologieën bij het creëren van nieuwe banen en maatschappelijke effecten zoals het mogelijke verlies van mogelijkheden om een inkomen te verwerven. Ook de SER heeft een verkenning gedaan over de transitie naar de robotsamenleving en benadrukt het belang van een inclusieve arbeidsmarkt.¹⁰³ De SER spreekt daarbij het voornemen uit om een beleidsagenda op te stellen voor de korte en middellange termijn.¹⁰⁴ In een kabinetsreactie zegt de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid *“Als overheid, werkgevers en werknemers, onderwijsinstellingen en de wetenschap vroegtijdig en gezamenlijk met deze uitdagingen aan de slag gaan, kunnen we als samenleving de kansen van robotisering en digitalisering grijpen en zorgen we ervoor dat technologie in de toekomst, net als in het verleden, leidt tot meer welvaart, een evenwichtige inkomensverdeling en meer en leuker werk voor iedereen.”*¹⁰⁵ Een cynicus zou de conclusie kunnen trekken dat dergelijke zinnen er op wijzen dat het rijk deze uitdaging voorlopig niet oppakt. Overijssel zou dat wel kunnen doen. De beroepsbevolking krijgt met automatisering te maken. Het is goed die daar optimaal op voor te bereiden, bijvoorbeeld in het onderwijs. Daarnaast kan de Overijsselse economie baat hebben bij de robotisering omdat de regio de technische industrie en kennis in huis heeft.

¹⁰³ SER, Mens en technologie. Samen aan het werk, Den Haag 2015, blz. 16.

¹⁰⁴ SER, Mens en technologie. Samen aan het werk, Den Haag 2015, blz.17.

¹⁰⁵ Citaat uit nieuwsbericht op: <https://www.ser.nl/nl/actueel/nieuws/2010-2019/2017/20170214-kabinetsreactie-robotisering.aspx>

circulaire economie

snelheid van de ontwikkeling

tijd

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

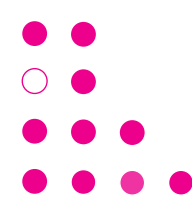
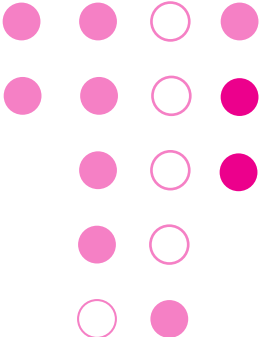
Het begrip circulaire economie bestaat al enige tijd. Maar daarmee is het nog niet gezegd dat er al veel circulaire productieketens zijn. Circulaire economie wordt belangrijk gevonden en als veelbelovend gezien. De doorvertaling naar de praktijk begint te komen.

WAT IS HET?

MVO Nederland definieert circulaire economie als *“een economisch systeem dat bedoeld is om herbruikbaarheid van producten en grondstoffen te maximaliseren en waardevernietiging te minimaliseren. Anders dan in het huidige lineaire systeem, waarin grondstoffen worden omgezet in producten die aan het einde van hun levensduur worden vernietigd.”* Met andere woorden, het gaat over de transitie van een lineaire economie (winning, maken, weggooien) naar een circulaire economie waarin grondstoffen en producten in een gesloten kringloop blijven.

De rijksoverheid publiceerde met het rijksbrede programma ‘Circulaire economie 2050’ een vergezicht om Nederland om te buigen naar een volledig circulaire economie.¹⁰⁶ De aansluiting met het werk van ondernemers lijkt echter vooral op gemeentelijk niveau plaats te vinden. De City Deal Circulaire

¹⁰⁶ Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Nederland circulair in 2050, het Rijksbrede programma circulaire economie, Den Haag 2016.

Stad is bedoeld om het concept circulair tot realiteit te maken.¹⁰⁷ Het is een instrument om de samenwerking tussen gemeenten, instellingen en bedrijfsleven vorm te geven. De steden Amsterdam, Apeldoorn, Rotterdam, Venlo, Dordrecht, Utrecht, Haarlemmermeer, Almere, Zutphen en Deventer doen hieraan mee.

De circulaire economie is een breed begrip dat nog in de kinderschoenen staat. Bedrijven, overheden en instellingen zijn de voorbeelden nog aan het uitwerken. Er is behoefte aan inspiratie en visie, zoals onder andere van professor Jan Jonker (Radboud Universiteit) en architect Thomas Rau (Turn Too). Jonker publiceert regelmatig over de circulaire stand van het land en schenkt aandacht aan nieuwe businessmodellen waarbij hij benadrukt dat een stad een zekere omvang moet hebben om circulaire businessmodellen in praktijk te kunnen brengen. Rau brengt als architect inspirerende circulaire concepten in de praktijk, waarbij de producent eigenaar blijft van het product. Ook professor Jan Rotmans (Erasmus Universiteit) pleit voor circulaire oplossingen om de klimaatverandering in te perken. Bovendien vindt hij dat de oplossing uit de regio van lokale initiatieven moet komen.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Oost Nederland wil koploper worden in de circulaire economie. CIRCLES is de (fysieke en digitale) ontmoetingsplek die daarbij faciliteert. Het is een samenwerking van Stichting kiEMT, VNO-NCW Midden, Cleantech Center, Universiteit Twente, HAN, Saxion, Stichting Circulaire Economie, Cleantech Regio, Kennispoort Regio Zwolle, Regionaal Centrum voor Circulaire Economie, Natuur en Milieu Overijssel en de Gelderse Milieufederatie.¹⁰⁸ Achterliggende notie is dat de condities voor een circulaire economie bij uitstek in het Oosten voor handen zijn: een maakindustrie die baat heeft bij goedkope en zekere grondstoffen, technische kennis en een traditie om samen te werken.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Circulaire economie is het toekomstbeeld van de duurzaamheidsbeweging. Televisieprogramma's als 'Tegenlicht' besteden hier veel aandacht aan, ook in hun meet-ups door het hele land. Jonker zegt over de circulaire stand van het land dat er nog veel wordt gepraat, maar dat de economie nog lineair is ingericht. En dat het maar de vraag is of mensen op gerecyclede spullen zitten te wachten.¹⁰⁹

¹⁰⁷ De City Deal Circulaire economie is getekend op 11 november 2016 <http://agendastad.nl/citydeal/circulaire-stad/>

¹⁰⁸ J. Jonker e.a. hebben ook een position paper gepubliceerd: 'Circulaire Economie in Oost-Nederland, visietraject voor het versnellen van een transitie in de komende tien jaar.', 2016.

¹⁰⁹ Trouw, Circulair ben je als bedrijf niet zomaar, 15 mei 2017.

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

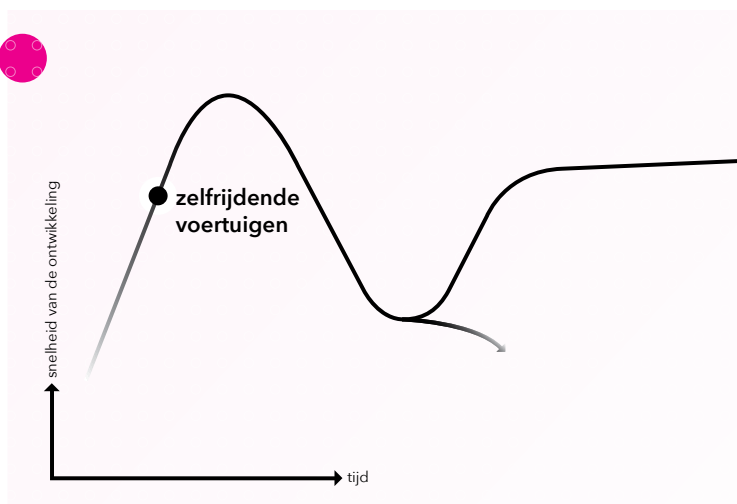
De beleidsmatige aandacht voor circulaire economie vanuit rijk en gemeenten kan voor een versnelling zorgen en een toename in circulair opererende bedrijven en regionale clusters. Ook organisaties als het Groene Brein en MVO Nederland helpen om circulaire economie verder te brengen. De aandacht van inspirerende ondernemers zoals Rau helpt eveneens om mensen aan te zetten tot circulair ondernemen. Tot slot is ondernemerschap populair onder jonge mensen. Een gedeelte daarvan heeft groene, duurzame ambities.

Circulaire economie blijft een abstract concept dat nog in veel situaties concrete uitwerking behoeft. Niet alleen voor ondernemers, maar ook voor overheden is het nieuw. De economie is, zoals Jonker opmerkte, grotendeels lineair ingericht. Er is nog een hele weg te bewandelen voordat die is omgebogen in een circulaire economie.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Gemeenten komen op tal van terreinen de circulaire economie tegen: het afvalbeleid, de deeleconomie, de bouw, de inrichting van de openbare ruimte, het inkopen door de gemeente. Het is niet zo dat de huidige ontwikkeling de gemeente de komende vier jaar zal dwingen actief mee te werken aan de realisering van een circulaire economie, maar de trend is wel volwassen genoeg om ervoor te kunnen kiezen dat te doen. De circulaire economie is voor een deel ook een lokale economie.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er wordt veel geschreven over zelfrijdende voertuigen en gespeculeerd over de impact van deze ontwikkeling. Het is ook zeer waarschijnlijk dat hij zal plaatsvinden. De verwachting is echter dat dit de komende vier jaar nog maar zeer experimenteel het geval zal zijn, en niet of nauwelijks op gemeentelijke wegen - waar vaak veel verschillend verkeer aanwezig is.

WAT IS HET?

Voertuigen krijgen steeds meer automatische functies als inparkeren, filerijden en rem-assistentie. Deze zijn al voor de consument te koop. De verwachting is dat in de toekomst auto's steeds zelfstandiger zullen rijden. In de vakwereld is een onderscheid in zes fases gebruikelijk. Op het moment dat de bestuurder nog de omgeving monitort zijn er 'geen automatisering', 'assistentie' (bijv. cruise control) en 'gedeeltelijke automatisering' (bijvoorbeeld navigatie op snelwegen of inparkeren). Op het moment dat het voertuig de omgeving monitort kan sprake zijn van 'voorwaardelijke automatisering' (het voertuig kan aan de bestuurder vragen om in te grijpen), 'veel automatisering' (de bestuurder kan in aantal situaties hele andere dingen doen, zoals slapen) en 'volledige robotisering'.¹¹⁰ Het is de verwachting dat automatisch rijden eerst zal plaatsvinden in relatief eenvoudige omgevingen, zoals campusterreinen, op afgeschermden rijbanen en op snelwegen.

¹¹⁰ Zie bijvoorbeeld: KIM, Chauffeur aan het stuur?, Den Haag 2015.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSEL?

Overheden oriënteren zich op de mogelijke consequenties van de ontwikkeling. In de provincie is ook een proef gedaan met automatische koppeling van vrachtauto's.¹¹¹

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Er zijn meerdere golven van aandacht voor automatische voertuigen geweest. De eerste was al rond 1960. De tweede, in de jaren negentig, was vooral gebaseerd op voertuig-weg communicatie. De derde golf, waar we nu in zitten, is vanuit de ICT-wereld gestart. De beweging trekt veel aandacht, zowel in de media als de politiek. Nederland wil samen met andere landen de internationale wet- en regelgeving veranderen om zo zelfrijdende voertuigen op de weg mogelijk te maken. Welke onderdelen van de internationale wetten precies moeten veranderen, wordt nu bekeken.

In 2016 maakten achtentwintig EU-landen al afspraken om zo snel mogelijk samen grootschalige testen met zelfrijdende voertuigen op te zetten. Het gaat onder meer om testen met truck-platooning en voertuigen die via datacommunicatie met elkaar op de automatische piloot rijden. De eerste tests zullen naar verwachting eind dit jaar of begin 2018 plaatsvinden. De landen en fabrikanten spraken ook met elkaar af dat zelfrijdend vervoer grensoverschrijdend mogelijk moet zijn in 2019.

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

Zowel ICT-bedrijven als de auto-industrie lijken vol in te zetten op zelfrijdende voertuigen, en ook de transportsector heeft baat bij de ontwikkeling. Dat zijn belangrijke versnellende krachten. Technische problemen en wetgeving kunnen vertragende factoren zijn. Ook de acceptatie door de gebruiker is van belang: zullen mensen snel 'het stuur uit handen geven'? Het is wat onduidelijk wat de winst in termen van congestie, het aantal benodigde parkeerplekken of verkeersveiligheid zal zijn. Ook is het nog onzeker welke nieuwe eisen aan infrastructuur er zullen zijn en wat de impact van automatisch transport op de stedenbouw is nog onduidelijk. De voordelen voor de maatschappij zijn derhalve nog wat onduidelijk.¹¹²

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Het is niet de verwachting dat de komende raadsperiode(n) automatisch vervoer werkelijk aan de orde zal zijn binnen gemeenten (behalve mogelijk

¹¹¹ Voor een video-impressie zie: <https://www.youtube.com/watch?v=kANWFKKT1AA>

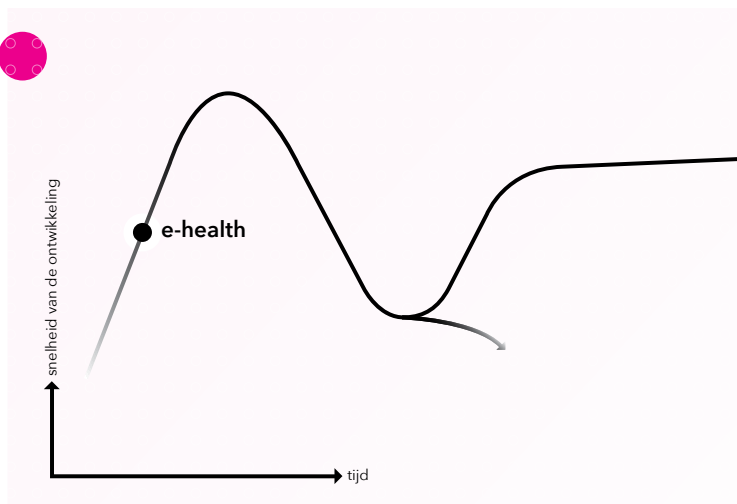
¹¹² CPB, PBL, Binnenlandse Personenmobiliteit, Achtergronddocument Welvaart en Leefomgeving, Den Haag 2016, blz. 67-68.

op snelwegen, ‘dedicated lanes’ en wellicht parkeergarages). Gemeenten kunnen overwegen om te participeren in proeven, bijvoorbeeld omdat zij in de regio belangrijke bedrijven hebben die op die markt actief zijn, of omdat zij een probleem hebben met openbaar vervoer in het landelijk gebied. Ook kunnen zij overwegen om bij de langere termijn ruimtelijke ontwikkelingen rekening te houden met een systeem van automatisch transport.

E-HEALTH VOOR LANGER THUIS WONEN

19

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

De ontwikkeling is geplot als een jonge ontwikkeling, ondanks het feit dat al geruime tijd domotica en andere elektronische hulpmiddelen beschikbaar zijn. De verwachtingen over technologische ondersteuning in de zorg zijn hoog. De technologische ontwikkeling gaat ook snel. De implementatie vertraagt echter door regelgeving en belangen van bestaande organisaties. De verwachting is dan ook dat grootschalige inzet van e-health voor langer thuis wonen de komende vier jaar nog allerm minst een uitgemaakte zaak is.

WAT IS HET?

E-health is het gebruik van informatie- en communicatietechnologieën, en met name internettechnologie, om gezondheid en gezondheidszorg te ondersteunen of te verbeteren.¹¹³ Domotica is, specifieker, het toepassen van elektronica in huis om het leven in huis makkelijker te maken zodat ouderen of mensen met een psychische en/of lichamelijke beperking langer zelfredzaam kunnen blijven. Een veelgebruikte term is ook 'zorg op afstand': het op afstand verlenen van zorg door gebruik te maken van informatie- en communicatietechnologie. De cliënt en de zorgverlener bevinden zich hierbij niet in dezelfde ruimte.

¹¹³ Nictiz, Spelen met de Zorg voor Morgen, trendboek eHealth in de eerste lijn, Den Haag 2015.

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Overijssel huisvest veel spelers die met e-health bezig zijn. In Zwolle werkt het Health Innovation Park aan innovaties op het gebied van langer thuis wonen. In Enschede werken het Roessingh instituut en de Universiteit Twente op dit gebied samen. Het Roessingh instituut ontwikkelde met de gemeenten Twenterand, Tubbergen, Hengelo en Enschede bijvoorbeeld het programma LangGezond. IZIT, een regionale samenwerkingsorganisatie die zich richt op informatie-uitwisseling en communicatie in de zorg, implementeert in Twente het ZorgNetOost. In Euregio verband participeren gemeenten aan proefprojecten voor ICT en ouderen.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

E-health past in het streven van overheden naar meer zelfredzaamheid van mensen. Het idee is dat mensen steeds mondiger worden en zelf willen bepalen welke hulp zij wanneer krijgen. E-health ondersteunt dit.¹¹⁴ In de Overijsselse context is de kwaliteit van het dorpse leven aan de orde. Ouderen voelen zich bij een toenemende zorgvraag vaak gedwongen naar een grotere kern te verhuizen vanwege het aanbod aan (zorg)voorzieningen. E-health, zo is de gedachte, kan er voor zorgen dat mensen langer in het eigen dorp kunnen blijven wonen.

VERSNELLEND OF VERTRAGENDE FACTOREN

Technologische vooruitgang en de mogelijkheid om nieuwe diensten en producten op de markt te brengen versnellen deze ontwikkeling. De behoefte aan zelfregie en autonomie van de vergrijzende babyboom-generatie kan de vraag naar e-health vergroten. Ook de wens vanuit de overheid en verzekeraars om mensen langer zelfstandig te laten wonen kan een versnellende factor zijn.¹¹⁵

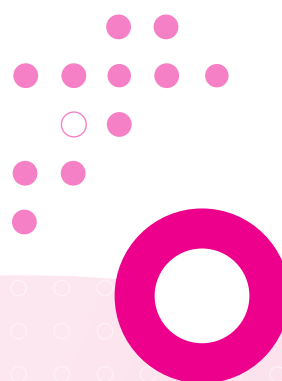
De huidige 75-plussers zijn over het algemeen onbekend met digitale technologie en dat is een vertragende factor. Daarnaast is de zorgsector conservatief. Men is snel bezorgd over de betrouwbaarheid van de techniek: het is belangrijk dat het systeem het doet op het moment dat ouderen er afhankelijk van zijn – en daarbij spelen juridische vragen over aansprakelijkheid zeker ook een vertragende rol. Bij een aantal technieken zijn er zorgen over privacy en cybercrime. Daarnaast staan institutionele belangen op het spel: de wijze van financiering van zorg (wie betaalt, de gemeente of de zorgverzekeraar?) staat innovatie vaak in de weg.

¹¹⁴ VWS, De samenleving verandert, verandert de zorg mee?, Den Haag 2014.

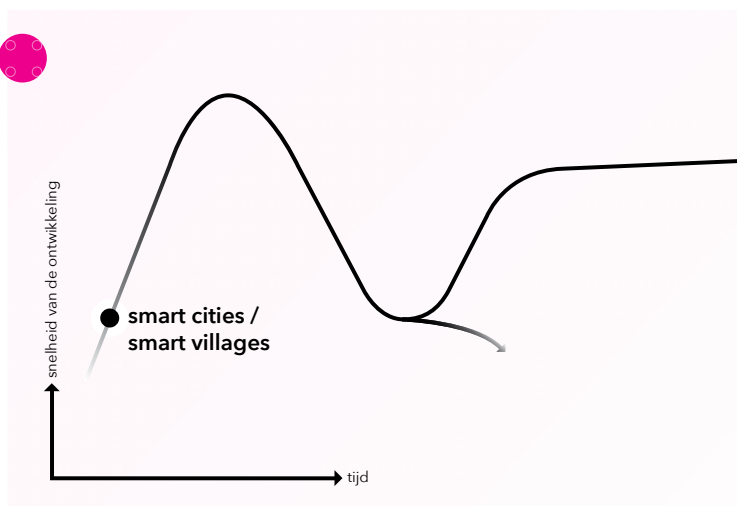
¹¹⁵ VWS, Kamerbrief over e-health en zorgverbetering, 2 juli 2014.

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID¹¹⁶

Het bestuur in Overijssel heeft twee invalshoeken rond e-health. Het eerste perspectief is dat vanuit de zorg: in hoeverre willen gemeenten inzetten op techniek bij de vormgeving van de taken in het sociaal domein? Het tweede perspectief is meer economisch van aard: willen gemeenten en provincie een ondersteunende rol spelen voor het bedrijfsleven dat actief is op het gebied van zorginnovatie en e-health? In welke mate willen zij partijen als zorgverleners en zorgverzekeraars daarbij betrekken?

¹¹⁶ Zie ook Trendbureau Overijssel, Zorgen voor Gezondheid, Zwolle 2016.

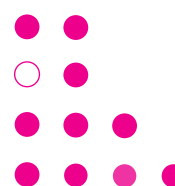
TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Smart cities zijn een populair onderwerp voor congressen en publicaties, maar de ontwikkeling wordt toch op het begin van de trendcurve gezet. Dat komt omdat a) in de toekomst nog veel meer technologische mogelijkheden zullen ontstaan, b) de implementatie van technologie vaak langzaam gaat, c) er ook nog fundamentele discussies gevoerd moeten worden over wat we met smart cities willen bewerkstelligen. We breiden het thema uit tot 'smart villages' omdat in dorpen vaak meer urgentie is om aan slimme ICT-oplossingen te werken dan in steden.¹¹⁷

WAT IS HET?

Smart cities/villages is een mobiliserend concept. Het roept op tot optimaal gebruik maken van ICT voor de verbetering van het leven in steden en dorpen. Het is een poging optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden van de beschikbaarheid van data, het internet en het 'internet of things'. Dankzij de inzet van sensoren en algoritmes spelen ze in op de vragen en wensen van de inwoners in de stad. In de praktijk leggen gemeenten verschillende accenten. Wel gaat het haast altijd om oplossingen die bijdragen aan duurzaamheid, verbetering van de dienstverlening en de samenwerking met inwoners.

¹¹⁷ De EU wijst hier op: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/commission-the-future-relies-on-boosting-smart-villages/>

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Enschede afficheert zich als smart city,¹¹⁸ Deventer experimenteert met smart city concepten,¹¹⁹ Zwolle werkt aan een slimme binnenstad.¹²⁰ Vele gemeenten in Overijssel zijn bezig met een aantal van de vele mogelijkheden die ICT biedt om de gemeente 'slim' te maken. Dat varieert van slimme openbare verlichting (die alleen aan gaat wanneer er mensen op straat zijn) tot apps voor buurtbussen of zorg op afstand.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

Een verwijt aan degenen die het idee van smart cities/villages omarmen is dat zij technologische ontwikkelingen kritiekloos accepteren en dat de technische mogelijkheden, en niet behoeften van mens of maatschappij, centraal staan bij de ontwikkeling van stad of dorp.¹²¹

VERSNELLEDE OF VERTRAGENDE FACTOREN

De belangrijkste versnellende factor rond smart cities/villages is vermoedelijk de snelheid van de technologische ontwikkelingen. Daarnaast kan de houding van gemeenten en die van burgers en bedrijven een versnellende factor zijn.¹²²

Een vertragende factor is dat een smart city/village concept nu nog experimenteel en onzeker is. Gemeenten die op zeker spelen zullen aarzelen om te beginnen met experimenten. Ook spelen vraagstukken rondom privacy mee en de kwetsbaarheid voor cybercrime. Tot slot kunnen ook gebrek aan kennis en digivaardigheden van het ambtelijk apparaat een vertragende factor zijn.¹²³

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

De digitalisering van het gemeentelijke beleid zal verder doorzetten. Het benoemen van smart cities / villages kan leiden tot meer energie en meer samenwerking tussen overheid, bewoners, bedrijven en kennisinstellingen rond dit thema. Deze pro-actieve aanpak kan helpen de digitalisering zodanig in te richten dat het voor alle stakeholders zo veel mogelijk gunstige effecten oplevert. Barcelona is bijvoorbeeld een van de steden die zich profileert als smart city en andere steden betreft bij kennisdeling.¹²⁴ Nederlandse partijen ambiëren dit ook.¹²⁵

¹¹⁸ <https://www.twente.com/twenty-twente/enschede-wordt-een-smart-city>

¹¹⁹ <http://deventer.smartcityapp.nl/>

¹²⁰ <http://www.verkeerskunde.nl/zwolle-uitgeroepen-tot-slimste-binnenstad-2016.46530.lynkx>

¹²¹ Zie bijvoorbeeld T. Dassen en M. Hajer, Smart about cities, Den Haag 2014.

¹²² Deloitte, Smart cities, how rapid advances in technology are reshaping our economy and society, 2015.

¹²³ Interview met prof. dr. Valerie Frissen in Blik op BZK, 2017.

¹²⁴ Zie bijv. <http://datasmart.ash.harvard.edu/news/article/how-smart-city-barcelona-brought-the-internet-of-things-to-life-789> en <http://www.smartcityexpo.com/en/>

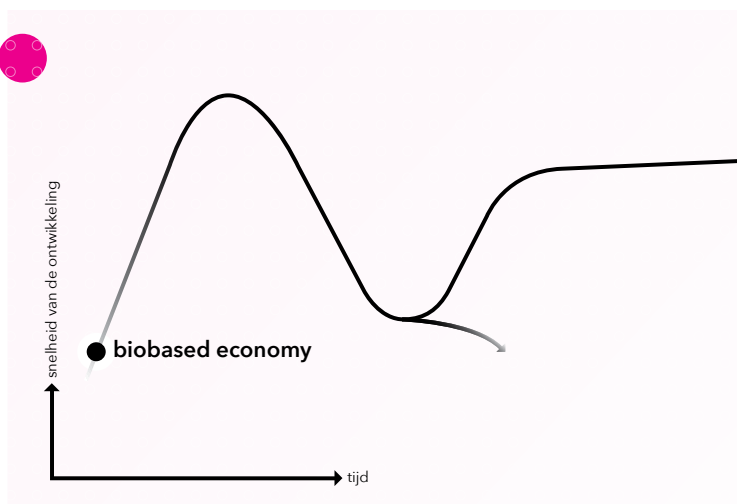
¹²⁵ Digitale Steden Agenda, NL smart city strategie. The future of living, 2017.

Eén van de vraagstukken voor de digitale stad zijn de spelregels voor het 'internet of things' en data in de openbare ruimte. De gemeenten Amsterdam en Eindhoven hebben het voornemen uitgesproken om op dit thema een actieagenda op te stellen.¹²⁶ Ook vraagstukken rondom eigenaarschap van data en de vraag wie infrastructuur mag aanleggen dienen te worden opgelost.¹²⁷

¹²⁶ Agenda Stad, Verslag Agenda Stadtafel over digitale stad, 27 oktober 2016.

¹²⁷ Financieel Dagblad, Amsterdam en Eindhoven willen greep op de digitale stad, 10 april 2017.

TOELICHTING PLEK OP TRENDCURVE

Er wordt veel gesproken over de biobased economy – en er zijn ook wel degelijk initiatieven. Tegelijk moeten we constateren dat de transitie heel langzaam gaat. Het blijkt lastig de nieuwe waardestromen in het echte ‘economische’ leven te introduceren.

WAT IS HET?

De biobased economy is een benaming voor een economie die draait op biomassa als grondstof in plaats van fossiele grondstoffen. Binnen de biobased economy is een verscheidenheid van stakeholders actief. Er zijn op dit moment zo’n 947 bedrijven (inclusief adviesbureaus), kennisinstellingen en overheden actief in de biobased economy in Nederland.¹²⁸ Omdat het de hele economie betreft, is het ook een breed concept. Het gaat over biobrandstoffen, chemie en nog veel meer.

De monitor van Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) uit 2016 laat zien dat er een gestage groei is voor het gebruik van biomassa in Nederland. Ondanks dat de groei lijkt te worden geremd door de lage prijs van fossiele brandstoffen, is er een groeiend aantal ondernemers actief in de biobased economy. Een belangrijk begrip in de biobased economy is cascadering.

¹²⁸ Zie: <http://www.biobasedeconomy.nl/>

Dit houdt in dat eerst wordt gekeken naar hoogwaardige toepassingen voor grondstoffen, bijvoorbeeld de productie van medicijnen uit melk, en pas als laatste naar laagwaardige toepassingen, zoals brandstof en diervoeder. Eén van de uitdagingen bij de ontwikkeling naar een biobased economy is om deze stapsgewijze verwaardiging van een grondstof te realiseren. Het schaalniveau van de regio is daarbij belangrijk.¹²⁹ Zo heeft Oost-Nederland ambities geteld voor de productie van biobased materialen en verwerking van reststromen uit de papier-, karton- en voedingsindustrie en mestverwerking. Ook heeft de regio als ambitie aquatische biomassa. De RVO merkt daarbij op dat de interregionale samenwerking eveneens toeneemt – ook internationaal.¹³⁰

HOE SPEELT HET IN OVERIJSSSEL?

Overijssel kent diverse onderzoeksgroepen die actief zijn op het gebied van de biobased economy, zowel in de Cleantech regio als in Twente en de regio Zwolle. Daarnaast huisvest de provincie innovatieve bedrijven die actief zijn in specifieke niches, zoals bijvoorbeeld bio-energie, en een wereldpositie hebben verworven. Bedrijven, kennisinstellingen en overheden werken samen in BIC-ON, het Bio Economy Cluster Oost Nederland. Overijssel is voor het behalen van zijn doelstellingen voor vermindering van het gebruik van fossiele energiebronnen voor een fors deel afhankelijk van biomassa.

HOE WORDT EROVER GESPROKEN?

De duurzaamheidsbeweging heeft aandacht voor de biobased economy, maar kijkt vooral breder naar circulaire economie, waarbij het gaat om hergebruik van grondstoffen en producten ('cradle tot cradle'). De biobased economy is niet iets van het grote publiek. Het lijkt grotendeels aangestuurd door het bedrijfsleven en overheden.

VERSNELLEND OF VERTRAGENDE FACTOREN

De biobased economy vraagt om veel experimenteren en pionieren. Dat vraagt om investeringsbereidheid. Die bereidheid groeit op het moment dat de prijs voor fossiele grondstoffen stijgt. Maar belangrijker is waarschijnlijk de houding van de overheid. Regelgeving kan de inzet van biobased oplossingen versnellen. Subsidies kunnen dat ook.

¹²⁹ RVO, Monitoring biobased economy in Nederland 2015, Den Haag, blz. 7.

¹³⁰ RVO, Monitoring biobased economy in Nederland 2015, Den Haag, blz. 8.

De cultuur binnen een sector kan een vertragende factor zijn. De bouwsector heeft bijvoorbeeld een conservatief imago als het gaat om duurzame oplossingen. Desalniettemin zijn er bedrijven in de bouw en de GWW-sector die experimenteren met de biobased oplossingen.¹³¹

RELEVANTIE VOOR GEMEENTELIJK BELEID

Het rijk zet in op meer duurzaam en innovatief gebruik van biomassa in Nederland.¹³² De Green deals tussen de overheid en het bedrijfsleven maken deze ambities concreet.¹³³ Voor gemeenten kan de biobased economy van belang zijn in het kader van de transitie in de landbouw, de energietransitie, vanuit duurzaamheidsoverwegingen, en economische innovatie. Veel gemeenten zijn bezig met de realisatie van biomassaprojecten.¹³⁴

¹³¹ Blog Tim van Dorsten, 5 oktober 2016: <https://www.duurzaamgebouwd.nl/circulaire-economie/20161005-de-bouw-is-niet-conservatief-maar-heel-innovatief>

¹³² Ministerie van Economische Zaken, Biomassa 2030: Strategische visie voor de inzet van biomassa op weg naar 2030, Den Haag 2015, blz. 3-4.

¹³³ RVO, Monitoring biobased economy in Nederland 2015, Den Haag 2016, blz. 18-21.

¹³⁴ Zie bijvoorbeeld het symposium van Stichting Probos 'Gemeentes en houtige biomassa, van beleid naar realisatie.', 1 november 2016.

Hieronder vindt u de trends waarmee dit onderzoek is begonnen. De lijst is opgesteld volgens de DESTEP indeling. Deze verzameling trends is in een internetsurvey voorgelegd aan toekomstverkenners en ambtenaren uit de provincie Overijssel. Die hebben de trends gescoord op impact en waarschijnlijkheid. Daar kwam een lijst uit van twintig trends. Dit resultaat en ook de oorspronkelijke lijst zijn vervolgens voorgelegd aan de programmaraad. Die heeft de uiteindelijke selectie gemaakt.

DEMOGRAFIE

- Vergrijzing
- Demografische krimp
- Meer vluchtelingen

ECONOMIE

- Grotere sociaaleconomische ongelijkheid
- Intensievere handelsrelaties met Duitsland
- Opkomst biobased economy
- Opkomst beleveniseconomie
- Herwaardering maakindustrie
- Opkomst platformeconomie
- Meer e-commerce en bezorgdiensten

SOCIAAL-CULTURELE ONTWIKKELINGEN

- Meer aandacht voor spiritualiteit
- Grotere kloof elite-volk
- Individualisering
- Internationalisering bedrijfsleven
- Groter lokaal bewustzijn
- Meer 'maatschappijverlaters'
- Nieuwe netwerken
- Groter privacybewustzijn
- Grotere aandacht voor voeding en lifestyle
- Grotere sociaal-culturele ongelijkheid
- Meer spanning tussen moslims en niet-moslims

TECHNOLOGIE

Robotisering
Opkomst Big Data
Introductie van de zelfrijdende auto
Meer open data
Opkomst elektrisch rijden
Ontstaan smart cities
Internet of Things

ENVIRONMENT

Herstructurering landbouw
Groeiende belangstelling voor groen en natuur
Meer aandacht voor bodemgebruik
Meer verloederde woonwijken
Urbanisatie
De energietransitie
Grotere onveiligheid in woonwijken
Klimaatverandering
Meer leegstand

POLITIEK EN BESTUUR

Het ontstaan van de participatiesamenleving
Opschaling instituties
Minder nadruk op BNP, meer op bruto nationaal geluk
Politieke polarisatie
Meer bedreigingen functionarissen
Groeiend belang regio
Meer samenwerking tussen gemeenten

